

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

יסודות ומבוא להלכות תפילה (יחידה 3)

ובשכבך ובקומך

יחידה מספר 3

בשיעור הקודם העמקנו בשאלה מהי החובה הנובעת מהפסוקים המצויים ל"לְדַבֵּר בָּם ... וּבְשִׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ": בשיעור זה נעמיק בהבנת משמעות המילים הללו עצמן (כמובן שמשמעות הדברים שנעלה בחכתנו בשיעור זה יתפרשו בהתאם לשיטות שלמדנו שם. לא נחזור על הערה זו בכל פעם מחדש במשך השיעור הנוכחי).
אנו רגילים לתרגם לעצמנו את המילים הללו ל"ערב ובוקר". אך התורה בחרה להביע את החובה בלשון של שכיבה וקימה. האם יש משמעות לבחירה זו? בשיעור זה נעמיק בשאלה זו, ונלמד את גדרי זמני קריאת שמע, ערב ובוקר.

בשכיבה ובקימה

בשיעור הקודם עמדנו על היחס בין ציווי התורה "בשכבך ובקומך" לבין הניסוח הפיזי של הפסוק. מצד אחד, למדנו שלפי רוב הראשונים ישנה חובה מוגדרת שיש לקיים בזמנים מסוימים ביממה. מצד שני, ניסוח הפסוק כולו, "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך", מבטא שהעיסוק בתורה ובמצוותיה צריכים להקיף ולאפוף את סדר יומנו. בהחלט ניתן לומר שברמת החובה המוגדרת, הכוונה היא "ערב ובוקר". "ערב ובוקר" אלו זמנים אובייקטיביים. לעומת זאת, פסוק זה מנוסח מהזווית הסובייקטיבית של האדם – "בשכבך ובקומך", בכדי לבטא את החוויה שהאדם צריך לחוות על פי הפסוקים הללו. החוויה היא – כשאדם בביתו – תורה, כשהאדם בדרך – תורה, כשהאדם קם – תורה. כשאדם הולך – תורה. עוצר – תורה. בדרוכו לישון – תורה. לאור זאת, מובן מדוע התורה מצווה "בשכבך ובקומך", ולא "ערב ובוקר". כך התורה ממחישה ומעבירה את המסר של החוויה הזו. ננסה לבחון אם ניתן לדלות מכך משמעויות נוספות.

שאלה זו, מדוע התורה נקטה בלשון שכיבה וקימה ולא בלשון ערב ובוקר, עולה במשנה –

משנה מסכת ברכות פרק א משנה ג

בית שמאי אומרים: בערב כל אדם יטו ויקראו, ובבוקר יעמדו, שנאמר: "ובשכבך ובקומך". ובית הלל אומרים: כל אדם קורא כדרכו, שנאמר: "ובלכתך בדרך". אם כן, למה נאמר ובשכבך ובקומך? בשעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים

מוסכם שהביטויים "בשכבך ובקומך" רומזים לחובה לקרוא את קריאת שמע ערב ובוקר (בשיעור הקודם עסקנו בגדרי המצווה מן התורה, עיי"ש). אך מדוע בתורה זה מנוסח בלשון של שכיבה וקימה? בית שמאי סוברים כי ישנה חובה לקרוא את קריאת שמע בתנחות אלו. בית הלל חולקים, וסוברים שהלימוד מתייחס לזמן השכיבה והקימה בלבד.

אם כך, לפי בית שמאי מובן מדוע התורה בחרה לנסח את החובה באופן זה לפי בית הלל, בשלב זה השאלה העקרונית עומדת בעינה.

בהמשך נעמיק ונבחן את השאלה מזוויות נוספות. קודם לכן, נברר את היקף מחלוקת בית הלל ובית שמאי ומשמעותה להלכה.

בגמרא נאמרים דברים חמורים על הנוהג כבית שמאי, שאין הלכה כמותם –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף יא עמוד א

תני רב יחזקאל: עשה כדברי בית שמאי - עשה, כדברי בית הלל - עשה. רב יוסף אמר: עשה כדברי בית שמאי - לא עשה ולא כלום ... רב נחמן בר יצחק אמר: עשה כדברי בית שמאי - חייב מיתה, דתנן אמר רבי טרפון: אני הייתי בא בדרך והטתי לקרות כדברי בית שמאי, וסכנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו: כדאי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל

רב יחזקאל אומר שניתן לבחור אם לעשות כדברי בית שמאי או בית הלל. הראשונים מבארים שרב יחזקאל אומר את הדברים רק ביחס להלכה זו, בה בית הלל מתירים לקרוא קריאת שמע בכל תנוחה שירצה, ובית שמאי מקפידים על תנוחה מסוימת. ברם, רב יוסף חולק גם על זה, כפי שמבואר בראשונים –

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף יא עמוד א

הכא דבית הלל נמי הא שרו כדברי בית שמאי, כלומר, בין יושב בין עומד, אם כן אפילו לכתחילה יטה כדברי בית שמאי ואין בכך כלום, ואפילו הכי לא קיימא לן כותיה, אלא כרב יוסף, דאמר: עשה כדברי בית שמאי, ואפילו בכי הא לא עשה ולא כלום

תוספות מסכת ברכות דף יא עמוד א

תני רב יחזקאל עשה כבית שמאי עשה ורב יוסף אמר עשה כבית שמאי לא עשה ולא כלום - וא"ת פשיטא דאין הלכה כמותן! וי"ל, הואיל ובית שמאי מחמירים על האדם טפי מבית הלל, לא שייך לומר פשיטא, דהא דעשה כבית שמאי לא עשה ולא כלום, היינו היכא דבית שמאי מקילין ובית הלל מחמירין, אבל הכא, בקריאת שמע, לא פסלי בית הלל דברי בית שמאי .... ופירש הר"ר שמעיה .... גבי קריאת שמע, אף על גב דמן הדין יצא בדיעבד, כיון דלביית הלל אין נכון, כדאיתא במתניתין "כדאי היית לחוב בעצמך". אם עשה כבית שמאי, לבית הלל לא עשה ולא כלום

רבינו שמעיה מבין שלפי רב יוסף הקורא קריאת שמע כבית שמאי צריך לחזור ולקרוא קריאת שמע. לא לגמרי ברור אם הוא מפתח את דברי קודמו בתוספות, או שמא לפי ההסבר הראשון הוא קיים את מצוות קריאת שמע, ורבינו שמעיה חולק על כך.

מאחר שבית הלל מתירים לקרוא קריאת שמע באיזו תנוחה שהאדם בוחר, כיצד רב יוסף פוסל את קריאתו של הבוחר לקרוא אותה בעמידה?

שיטה מקובצת מסכת ברכות דף יא עמוד א

רב יוסף אמר עשה כדברי בית שמאי לא עשה ולא כלום. פירוש בשהיה זקוף והטה, או היה מוטה וזקף, שכל שעושה הוכחה לעשות כדבריהם קנסוהו שלא לצאת, כיוון שעושה הוכחה כדבריהם

❖ הרחבות – ההשוואה למצוות סוכה

אם כך – לפי רב יחזקאל – מותר לבחור אם לקרוא קריאת שמע כהנחיית בית הלל או בית שמאי. לפי רב יוסף – העושה דווקא כדרכם של בית שמאי לא קיים את המצווה. לפי רב נחמן בר יצחק – העושה דווקא כדברי בית שמאי "מורד" בדברי חכמים ומתחייב בנפשו!

שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן סג סעיף ב

מי שרוצה להחמיר לעמוד כשהוא יושב ולקרוא מעומד, נקרא עבריין

בשולחן ערוך נאמר שהקורא כך נקרא עבריין. המהר"י עי"ש מבין מכך שהוא עבריין, אך אינו צריך לחזור ולקרוא. הוא תמה על כך –

מטה יהודה סימן סג ס"ק א

נקרא עבריין – ומשמע דעל כל פנים יצא ידי חובה. וצריך עיון ממה שכתבו התוספות ז"ל .... בשם רבינו שמעיה, דאם עשה כבית שמאי, לבית הלל לא עשה ולא כלום, והכי משמע מדברי רב יוסף בגמרא שם, דקאמר רב יוסף "לא עשה ולא כלום" ... דלא סגי לן ב"נקרא עבריין", אלא גם לרבות דלא יצא ידי חובה כלל!

ברם, הפרי מגדים מתלבט אם אכן נכון לדייק כך בלשון השו"ע –

פרי מגדים אשל אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן סג ס"ק ב

ומה שלא כתב המחבר דצריך לחזור ולקרוא ... מסתימת הפוסקים משמע דאין צריך לחזור ולקרוא, או "להחמיר" לאו כבית שמאי, ואם כן עושה כבית שמאי אפשר שצריך לחזור ולקרוא, וצ"ע

השולחן ערוך מנסח "מי שרוצה להחמיר". הפרי מגדים תוהה – האם הכוונה היא – להחמיר מעבר לבית הלל, שאינם דורשים תנוחה מסוימת, ונוהג כבית שמאי, או שמא לא שייך לקרוא לפעולה הנוגדת את ההלכה "חומרה". אם כך, השו"ע מודה שאם נעמד או התיישב בכדי לקרוא כשיטת בית שמאי אינו יוצא ידי חובתו. אך אם הוא עושה מעשה הנראה כמנהג בית שמאי, גם אם התכוון למטרה אחרת (כגון לשפר את כוונתו, חו החומרה), איננו צריך לחזור, אלא הוא עבריין בלבד.

הפרי מגדים מתלבט בזה. החסרון בהצעתו מובן – האם אדם שאינו מכיר את שיטת בית שמאי, ונעמד בכדי לסייע בכוונתו, נקרא עבריין?

הגר"א על השו"ע מפנה לדברי רב נחמן בר יצחק. משמע מדבריו שהוא סבור שלפי רב יוסף, הקורא כבית שמאי לא קיים את המצווה. לעומת זאת, לפי רב נחמן בר יצחק, קיים את המצווה, אלא שנקרא עבריין. ברם, ב"מעשה רב" מבאר שגם רב יוסף אינו חולק על כך!

מעשה רב אות לח

עשה כבית שמאי לא עשה ולא כלום – פירוש, אין לו קיבול שכר שהחמיר על עצמו לעשות כבית שמאי .... אבל בודאי אין צריך לחזור ולקרות קריאת שמע

אם כך – מהשו"ע משמע שאינו צריך לקרוא שנית, והגר"א פוסק כך. המטה יהודה פוסק שעליו לקרוא שנית, ונראה שגם הפרי מגדים נוטה לכך. נשמע שהמשנה ברורה מכריע כדברי הפרי מגדים – שאם נעמד למטרה אחרת אינו צריך לחזור¹ –

משנה ברורה סימן ס"ק ה

אפילו אם אין הכוונה בעמידתו לעשות כבית שמאי, אלא לעורר הכוונה וכדומה, אפילו הכי אסור, ובין ביום ובין בלילה, ואף על פי כן אין צריך בזה לחזור ולקרות בדיעבד [פמ"ג, עיי"ש, ועיין בספר מטה יהודה]

❖ הרחבות – להחמיר כבית שמאי ביונת הזהב

לסיכום:

מדוע התורה נקטה בניסוח של "בשכבך ובקומך" ולא "ערב ובוקר"? תשובה אחת לשאלה זו מופיעה בדברי בית שמאי במשנה במסכת ברכות (פרק א משנה ג). בית שמאי אומרים כי מעבר להגדרת זמן קיום המצווה, יש כאן דרישה שהמצווה תתבצע בתנוחה מסוימת – בשכיבה או בעמידה. בית הלל חולקים על כך, ואומרים כי אין דרישה לתנוחה מסוימת בקריאת שמע. הלכה נפסקה כבית הלל. לגבי הבוחר לנהוג כבית שמאי נאמרו שלוש שיטות בגמרא – רב יחזקאל – רשאי לעשות כבית שמאי. רב יוסף – לא עשה ולא כלום. רב נחמן בר יצחק – אף חייב מיתה!

רבינו שמעיה שמובא בתוספות אומר שהמשמעות היא שבדיעבד צריך לקרוא שנית, וכפי שמבואר בשיטה מקובצת, מפני שחכמים קנסו אותו על כך שעבר על הפסיקה המקובלת. ברם, יתכן שבעלי התוספות בתחילת דבריהם אינם מקבלים את הביאור הזה, וכוונת רב יוסף היא רק שאין ערך בהחמרה זו, אך העושה כך יוצא ידי חובה, וכך פוסק הגר"א במעשה רב. בשו"ע פוסק שהנהוג כך הוא עבריין. לכאורה משמע שאמנם הוא עבריין, אך יצא ידי חובת מצוות קריאת שמע. המהר"י עייאש תמה על דבריו, הרי לפי רוב השיטות צריך לקרוא שוב! הפרי מגדים מתלבט אם זו אכן כוונת השו"ע. נראה שהמשנה ברורה מכריע שאם שינה את תנוחתו בכדי לצאת ידי חובת דעת בית שמאי, צריך לחזור ולקרוא. אך אם עשה זאת מסיבה אחרת, אינו צריך (אך עדיין נחשב עבריין!).

כאמור, לפי בית שמאי מובן הניסוח "בשכבך ובקומך". לפי בית הלל עלינו לבחון אם יש משמעות נוספת לניסוח זה.

מאימתי קורין את שמע בערבית?

האדם הפותח את הש"ס, מעוניין ללמוד תורה. כלומר, לקיים את המצווה "ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך". ממילא השאלה הראשונה שתעסיק אותו היא השאלה – מהו זמן השכיבה המדובר? זו השאלה בה נפתח הש"ס.

משנה מסכת ברכות פרק א משנה א

מאימתי קורין את שמע בערבית? משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן

הפסוק אינו מגדיר את הזמן, אלא מתאר אותו בעזרת פעולה אנושית. המשנה מבררת מהו הזמן הזה, ועונה אף לזה בתשובה אנושית נוספת! הגמרא תמחה על בחירה זו –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ב עמוד א

מכדי, כהנים אימת קא אכלי תרומה - משעת צאת הכוכבים, לתני משעת צאת הכוכבים! - מלתא אגב אורחיה קמשמע לן, כהנים אימת קא אכלי בתרומה - משעת צאת הכוכבים

¹ יש מקום להבין את כוונתו כגר"א, שאפילו אם נעמד למטרה אחרת נקרא עבריין, אך בכל מקרה אינו צריך לחזור. ברם, מהפנייתו לפוסקים הללו – המטה יהודה והפרי מגדים, משמע כדברינו

❖ **הרחבות – ביאור החידוש שבו**

אך בגמרא מובאות עוד מספר שיטות, ואף הן תולדות את זמן קריאת שמע בפעולות אנושיות, ולא בזמנים אובייקטיביים –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ב עמוד ב

אמר מר: משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן. ורמינהו: מאימתי קורין את שמע בערבין? משהעני נכנס לאכול פתו במלח... מי לימא פליגי אמתניתין? - לא, עני וכהן חד שיעורא הוא. ורמינהו: מאימתי מתחילין לקרות קריאת שמע בערבית? - משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן, סימן לדבר צאת הכוכבים. .... עני וכהן חד שיעורא הוא, ועני ובני אדם לאו חד שיעורא הוא. - ועני וכהן חד שיעורא הוא? ורמינהו: מאימתי מתחילין לקרות שמע בערבין? - משעה שקדש היום בערבי שבתות, דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר: משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן. רבי מאיר אומר: משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן. אמר לו רבי יהודה: והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים! רבי חנינא אומר: משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח. רבי אחאי, ואמרי לה רבי אחא, אומר: משעה שרוב בני אדם נכנסין להסב. ואי אמרת עני וכהן חד שיעורא הוא - רבי חנינא היינו רבי יהושע! אלא לאו שמע מינה: שיעורא דעני לחוד, ושיעורא דכהן לחוד, שמע מינה. הי מינייהו מאוחר? - מסתברא דעני מאוחר, דאי אמרת דעני מוקדם - רבי חנינא היינו רבי אליעזר אלא לאו שמע מינה דעני מאוחר, שמע מינה

רשימה שלמה של זמנים ניתנת כאן, וכפי שמסכם המאירי את הדברים –

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף ב עמוד ב

זמנים הרבה הוזכרו בגמרא בקריאת שמע של ערבית, והם אלו: א' – משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח. ב' – משעה שרוב בני אדם נכנסים לאכול פתן בערבי שבתות. ג' – משעה שקדש היום בערבי שבתות. ד' – משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. ה' – משעה שהכהנים טובלים לאכול בתרומתן. ו' – משעה שרוב בני אדם נכנסים להסב. ונתבלבלו המפרשים הרבה בפירושי עניינם עד שהרבו קושיות עליהם חבילות חבילות.... ונמצא כלל הדברים לדעתנו שהזמן הראשון ר"ל הנזכר ראשון בענין זה הוא זמנו של ר' אליעזר, והוא משקדש היום בערבי שבתות, והוא אחר שקיעת החמה... זמן שני הוא זמנו של רבי מאיר, והוא משעה שהכהנים טובלים, שמאחרים טבילתם כמה שאפשר... שמה יטמאו אחר כך... והוא סמוך לצאת הכוכבים. זמן שלישי הוא זמנו של ר' יהושע... והוא משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן, והוא שעת צאת הכוכבים... זמן רביעי הוא הנזכר לר' חנינא, והוא משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח, והוא אחר צאת הכוכבים... ועניינו שהוא פוסק ממלאכתו בשעת צאת הכוכבים ובא לו לביתו, ושיעור ביאתו לביתו הוא מאוחר לשיעור צאת הכוכבים, ואין בהאחר שום הכנה, שסעודת עני אין בה הכנה בחול, ודרכו בפת ומלח שהם מצויים, וקאמר שזמנה בשעה שנכנסים לכך קודם שיסבו אבל רוב בני אדם צריכים להכנה מועטת... והוא הוא לדעתי שיעור הנזכר למעלה משעה שבני אדם נכנסים לאכול פתן בערבי שבתות שכבר הכינו ואין צריכים הכנה כעני בחול, ומכל מקום בתי כניסותיהם רחוקים מבתיהם, ויש כאן שהות מצאת הכוכבים ואילך כשיעור הליכתם לביתם והוא הוא שיעור שהיית העני... זמן החמישי הוא הנזכר לר' אחא, והוא משעה שבני אדם נכנסים להסב, ופירושו לדעתי בחול, שבצאת הכוכבים יוצאים ממלאכתם ובאים לבתיהם ומכינים הכנה מועטת, ואין אכילתם בפת ומלח.... ואף על פי שלענין פסק לא הוצרכנו לידעת זמנים אלו, מכל מקום יש לנו מהם שאין זמנה של קריאת שמע לדעת אחד מהם אלא משקיעת החמה ואילך, ומשקיעת החמה ואילך יש לסמוך על זמנים אלו בשעת הדחק, שמכל מקום זמן שכיבה הוא

❖ **הרחבות – הגדרות הראשונים לזמני "בשכבך" לפי התנאים השונים**

אמנם ישנה מחלוקת מהו זמן "ובשכבך", אך כל התנאים מסכימים שאין לתלות את הזמן הזה בזמני היום האובייקטיביים, אלא בהתנהלותם של אנשים! בקהלת יעקב² מציע ביאור לחריגה זו –

קהלת יעקב על מסכת ברכות דף ב עמוד א

בקריאת שמע של ערבית נתנו חכמים זמן לקריאת שמע קודם שכיבה ממש, בכדי שכל המקדים לשכב יקרא קריאת שמע, ועל הזמן הזה נחלקו כל התנאים... הסכימו כל החכמים דבעינן על כל פנים זמן שייקרא ערב, והוא זמן השייד ללילה ולשכיבה, אשר על כן נקראת קריאת שמע של ערבית

² בדרך כלל הפניה לקהלת יעקב מכוונת לספרו של הרב יעקב ישראל קנייבסקי. במקרה זה, ההפניה היא לחידושים על השי"ס של רבי יעקב מקרליו, מחבר שו"ת משכנות יעקב

חכמים תלו את זמן קריאת שמע של ערבית בזמן בו אנשים הולכים לישון. ברם, ברור שהתורה התכוונה להוסיף מעט זמן קודם לכן, בכדי לאפשר לאנשים לקרוא קריאת שמע וללכת לישון לאחר מכן (אחרת היינו נתקעים במעגל אינסופי. אי אפשר לקרוא קריאת שמע עד שמישהו הולך לישון. האנשים המקדימים לישון ביותר צריכים לקרוא קריאת שמע טרם ישכבו. אם כך, עליהם לאחר את משכבם מעט בכדי לקרוא קריאת שמע. ממילא זמן קריאת שמע יתאחר מעט. מעתה, עליהם להישאר ערים בכדי לקרוא קריאת שמע בזמן המאוחר הזה. אם כך, בהכרח ילכו לישון מאוחר יותר מזמן זה. ושוב יש לאחר את תחילת זמן קריאת שמע. וכן הלאה).

אם נחבר את התבונה הזאת לדברים בהם פתחנו, הפסוק אומר שהתורה מלווה את האדם בכל מקום ובכל זמן. מצד שני, ישנה גם חובה מוגדרת לקרוא קריאת שמע בזמנים מוגדרים. אך גם הזמנים הללו מוגדרים לפי מעטפת יומו של האדם. "בשכבך" מתחיל כאשר האדם מסיים את עבודתו וההתכנסות לקראת השינה מתחילה. דבר זה מובע בפה כמה מהתנאים (כשההננים נכנסים לאכול בתרומה, כשהעני נכנס לאכול, כשבני אדם נכנסים להסב). גם התנאים האחרים מתייחסים לפעולות המכינות את התהליך הזה (כדוגמת הכהנים הטובלים כהכנה להתכנסות המשפחה לאכול בתרומה). "בשכבך", מבחינה זו, איננו בהכרח מביע זמן מוגדר ביום, כי אם את התהליך המסוים הזה.

להלכה

בעלי התוספות סוברים להלכה שזמן קריאת שמע של ערבית מתחיל לפני השקיעה!

תוספות מסכת ברכות דף ב עמוד א

אומר ר"י... אנו שמתפללין ערבית מבעוד יום סבירא לן כהני תנאי דגמרא דאמרי משעה שקדש היום, וגם משעה שבני אדם נכנסים להסב, דהיינו סעודת ערב שבת, והיא היתה מבעוד יום (שימו לב שר"י מפרש שסעודת ליל שבת היא לפני השקיעה, בשונה מהמאירי המפרש אותה כזמן שאחרי צאת הכוכבים).
רוב הפוסקים חולקים על כך, וסוברים שזמן קריאת שמע מתחיל בצאת הכוכבים –

רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א הלכה ט

אי זהו זמן קריאת שמע בלילה? מצוותה משעת יציאת הכוכבים

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלה סעיף א

זמן קריאת שמע בלילה משעת יציאת שלשה כוכבים קטנים, ואם הוא יום מעונן ימתין עד שיצא הספק מלבו; ואם קראה קודם לכן, חוזר וקורא אותה בלא ברכות

לפי המאירי, בשעת הדחק ניתן לסמוך על התנא המקדים ביותר, מכיוון שמדובר בזמן שכיבה. נראה שדבריו נדחו מן ההלכה (בשיעור בו נעסוק בזמני התפילות נעמיק בשאלת הקדמת תפילת ערבית. שם נברר גם את הנושא של הקדמת קריאת שמע לפני צאת הכוכבים). ברם, מעניין הוא לבחון את גדר הספק שהוא העלה. כפי שדן בכך באבן האזל –

אבן האזל הלכות קריאת שמע פרק א הלכה א

יש להסתפק במה דקיימא לן דזמן קריאת שמע הוא בצאת הכוכבים, אם הוא מתורת ודאי, והיינו דודאי אינו יוצא בקריאת שמע לפני צאת הכוכבים, ואף דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוי ספק יום ספק לילה, זהו דוקא לעניין הלכה דתלי ביום ולילה, אבל זמן קריאת שמע תלי רחמנא בזמן שכיבה וקימה, וכיון דקבעו חכמים זמן קריאת שמע בצאת הכוכבים, קים להו לחז"ל דעד צאת הכוכבים לא הוי זמן שכיבה, ולא שייך כאן ספיקא דבין השמשות, או דנימא דאף דכתיב "ובשכבך", מכל מקום תלוי בזמנה של לילה, משום דזמן שכיבה הוא בתחילת הלילה, וכיון דתחילת הלילה הוא ספק בכל זמן שבין השמשות, הכי נמי לעניין זמן קריאת שמע הוי ספק, ונאמר דלא קים להו לחז"ל הדיוק בזמן שכיבה

שורש השאלה היא – האם "בשכבך" הוא זמן השכיבה, שבאופן כללי יוצא קרוב לזמני הלילה, או שמשמעות "בשכבך" היא הלילה, והתורה מבטאת את המושג "לילה" באופן זה מסיבה אחרת?

לחדד את השאלה, אבן האזל מציע נפקא מינה – בין השמשות הוא זמן שהוא ספק לילה. אך לכאורה אין לגביו ספק אם הוא "זמן שכיבה". "זמן שכיבה" מוגדר לפי מה שאנשים עושים. אפשר להתווכח מתי הזמן הזה מתחיל, אך ויכוח זה אינו תלוי מהותית בגרמי השמיים. אם כוונת התורה היא שיש לקרוא קריאת שמע בלילה, בין השמשות הוא זמן של ספק, כמו שהוא זמן של ספק ביחס ליתר דיני התורה התלויים ביום ולילה. אך אם מצוות קריאת שמע של ערבית הוא "בזמן שכיבה", בין השמשות אינו זמן של ספק "שכיבה", וממילא

אין להתייחס אליו כספק (כאמור – אפשר להתווכח מתי מתחיל זמן השכיבה. התנאים אכן התווכחו על כך. אך הויכוח אינו לגבי הגדרת היום, אלא הגדרת השכיבה).
לכאורה מן הסוגיה בירושלמי ניתן להסיק ככיוון השני –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק א הלכה א

ספק קרא ספק לא קרא? נישמענינה מן הדא – הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו. וקודם לכן לאו ספק הוא! ואת אמרת צריך לקרות! הדא אמרה: ספק קרא ספק לא קרא – צריך לקרות

בירושלמי מבררים מהו הדין אם יש ספק אם קרא קריאת שמע. במשנה נאמר שאם קרא לפני הזמן, לא יצא ידי חובתו, ועליו לחזור ולקרוא. הגמרא אומרת – אך גם לפני צאת הכוכבים יש ספק! מכאן מוכח שאם יש ספק אם יצא ידי חובת קריאת שמע, עליו לחזור ולקרוא.
אבן האזל מוכיח מסוגיה זו שאכן הגדרת "בשכבך" תלויה בלילה, ולא בזמן השכיבה. לפיכך ספקות זמני היום קיימים גם ביחס להגדרת "בשכבך".
הרא"ש מבאר שהתנאים מסכימים שהכל תלוי ב"זמן השכיבה", ולא בלילה –

שו"ת הרא"ש כלל ד סימן ה

על כרחך כל הני תנאי דפליגי בברייתא בגמרא אית להו "בשכבך", אלא שאומרים שיש בני אדם מעונגים שאכלו מבעוד יום מקדימים לשכב באותה שעה

לפי הרא"ש בהחלט נראה שההגדרה תלויה בזמן השכיבה, ולא בלילה האסטרונומי. וכך מכריע הראש יוסף (בעל הפרי מגדים) –

ראש יוסף מסכת ברכות דף ב עמוד א

קריאת שמע – הקורא בין השמשות ודאי לא יצא, דלאו ספיקא הוה, דלא תליא קריאת שמע בלילה, אלא בזמן שכיבה

הרשב"א מביא את דברי רב האי גאון, ממנו עולה שהדברים תלויים במחלוקת התנאים –

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף ב עמוד ב

רבי אליעזר דאמר משעה שקדש היום, סבר ובא השמש ביאת שמשו .... ור' חנינא אמר דלא תלין שיעורא בתחלת הלילה אלא שעת שכיבה ואין דרכן של בני אדם לישכב בתחלת הלילה אלא משעה שהעני נכנס לאכול פתו לאחר שמספר עם שכניו, ורבי אחא משעה שבני אדם נכנסין להסב שהוא מאוחר יותר לפי שמספרין בתחלת הלילה ברחוב העיר על פתחיהן זה עם זה

לפי רבי אליעזר הדברים תלויים בהגדרת "לילה" ההלכתית. לפי התנאים האחרים, הדברים אינם תלויים בהגדרת הלילה ההלכתית, אלא בשעת השכיבה.

הרב בעל סדר זמנים³ מסביר מדוע התנאים הללו חולקים במחלוקת זו, על סמך הדברים בהם פתחנו. למדנו לעיל שלפי בית שמאי, יש לתרגם את המילה "בשכבך" לשני דברים – א. בלילה. ב. בשכיבה (או הטייה, לכל הפחות). לפי בית הלל, "בשכבך" אומר – בזמן שכיבה. שאלנו לעיל – אם כך, מדוע התורה בחרה לנסח בניסוח זה, ולא "בערב" וכדו? מפני שבאמת הזמן האסטרונומי אינו קובע, אלא זמן השכיבה!
בית שמאי אינם יכולים לפרש את הפסוק כך. אם בית שמאי מפרשים שהכוונה היא בשעת השכיבה, ולא בערב, מהיכן הסיקו שיש לקרוא קריאת שמע בשכיבה? המסקנה היא שלפי בית שמאי זמן המצווה הוא בערב. לפי בית הלל זמן המצווה הוא בזמן שאנשים שוכבים (הגדרת הזמן הזה תלויה במחלוקת התנאים לעיל).

סדר זמנים אות ב

לכאורה דבאמת פליגי בזה בית שמאי ובית הלל, דלבית שמאי לא תליא בזמן שכיבה, אלא בערב ובוקר, ומשום הכי רבי אליעזר, דהוא מתלמידי בית שמאי, סובר בברייתא "משקידש היום" .... משום הכי סברי בית שמאי דהוא משעה שהכהנים זכאים, דהוא בצאת הכוכבים, משום דבין השמשות הוא ספק, אבל באמת לבית שמאי תלוי בדין ערב ובוקר, ולא בזמן שכיבה, ולבית הלל תלוי בזמן שכיבה

³ (הרב יצחק אייזיק חבר, תקמ"ט-תשי"ג, תלמיד הרב מנחם מנדל משקלוב, מגדולי ליטא, בגלוי ובנסתר. חיבר כמה ספרים, רובם עוסקים בנושא ממוקד וקצרים יחסית. לדוגמא, "סדר זמנים" בעיקר עוסק בהגדרת זמן בין השמשות. ארכו 75 עמודים)

אם הדברים תלויים במחלוקת בית הלל ובית שמאי, מדוע איננו רואים השפעה של מחלוקת זו על הסוגיה שפותחת את המסכת? לכאורה על השאלה – מאימתי קורין את שמע בערבית? היינו צריכים לומר – לפי בית שמאי – מצאת הכוכבים, על פי שעות היום, ולפי בית הלל – משעת שכיבה, ולהגדיר אותה! דברים אלו מחזירים אותנו לדברי הרשב"א. הרשב"א מבאר שהתנאים אכן חולקים במחלוקת זו – אם הזמן תלוי בשעת שכיבה, או בזמני היום ההלכתיים. בעל סדר זמנים מחדד לנו – מיהם התנאים הסוברים שהזמן תלוי בזמני היום ההלכתיים? תלמידי בית שמאי! תלמידים אלו נאמנים לשיטתם. אמנם הם מדברים בלשונם של בית הלל, אך הם משקפים את דעת בית שמאי.

אכן האזל דוחה את דבריו, בעיקר בטענה שלכאורה היה לגמרא לרמוז לכך, לפחות באחת הסוגיות. בסוגיה בתחילת המסכת אין רמז לכך (כאמור, בעל סדר זמנים חש בבעיה זו, ולכן הראה שתלמידי בית שמאי אכן קבעו זמנים המקבילים לצאת הכוכבים), וכן בסוגיה בדף י-יא אין לכך רמז.

כאמור, את השאלה הראשונה בעל סדר זמנים מתרץ (אכן האזל אינו משתכנע מהתירוץ). לגבי הסוגיה בדף י-יא – אנו פתחנו בה, וחשנו שחסר משהו בהסבר של בית הלל. דווקא דברי בעל סדר זמנים מיישבים את החסר בדברי בית הלל שם.

לסיכום:

מסכת ברכות פותחת בשאלה מאימתי קורין את שמע בערבין. במשנה מופיעה דעה אחת, בגמרא מובאות חמש שיטות נוספות. המשותף ביניהם הוא שכולם מתייחסים לפעילות אנושית כלשהי (משעה שכהנים/עניים/כל אדם נכנסים לאכול, וכדו'). בקהלת יעקב מבאר שיש כאן איזון בין הגדרת "בשכבך", לפי זמני השכיבה של אנשים, ובין כוונת הפסוק ש"בשכבך" יתייחס לשעות הערב.

ר"י סובר להלכה שזמן קריאת שמע מתחיל "משעה שקדש היום", דהיינו סמוך ומעט לפני השקיעה. הרמב"ם והש"ע פוסקים שזמן קריאת שמע הוא בצאת הכוכבים.

לעניין זמני היום, בין השמשות הוא זמן של ספק אם כבר הגיע ערב והתחיל היום הבא. אכן האזל מסתפק אם אותו ספק נכון ביחס לקריאת שמע של ערבית בין השמשות. שורש הספק הוא אם קריאת שמע של ערבית תלויה בזמני היום או במעשה השכיבה. אם הוא תלוי במעשה השכיבה, לכאורה קשה להצדיק את הקשר בין הספק האסטרונומי לבין הגדרת השכיבה. בירושלמי נאמר שאם קרא בסמוך לזמן קריאת שמע, יש ספק אם יצא ידי חובה. מכאן אכן האזל מוכיח שהגדרת "ובשכבך" תלוי בהגדרת זמני היום.

מנגד, הרא"ש מבאר שמחלוקת התנאים מאימתי קורין את שמע בערבין תלויה דווקא בזמן השכיבה והתנהלותם של אנשים. לכן בראש יוסף (הפרי מגדים) מכריע שאין ספק ביחס לבין השמשות. אין קשר בין בין השמשות לבין הגדרת השכיבה.

הרשב"א, על פי דברי רב האי גאון, מבאר שמחלוקת התנאים תלויה במחלוקת זו. התנאים המזהים את זמן קריאת שמע עם זמן צאת הכוכבים סבורים שזמני היום קובעים את גדר "ובשכבך". יתר התנאים סבורים שהזמן תלוי בזמן השכיבה. בעל סדר זמנים מבאר שזה המשך מחלוקת בית הלל ובית שמאי! לפי בית שמאי, הזמן תלוי בערב, והתורה ניסחה זאת "ובשכבך" לתאר את התנוחה הרצויה בשעת קריאתה. בית הלל חולקים על כך, ולשיטתם "ובשכבך" מורה על קריאה בשעת השכיבה, ואיננו תלוי בזמני היום.

סוף זמן קריאת שמע של ערבית

ממשיכה המשנה:

משנה מסכת ברכות פרק א משנה א

עד סוף האשמורה הראשונה, דברי רבי אליעזר, וחכמים אומרים: עד חצות, רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר

רש"י מסכת ברכות דף ב עמוד א

עד סוף האשמורה הראשונה - שליש הלילה ... ומשם ואילך ... לא מקרי תו זמן שכיבה, ולא קרינן ביה בשכבך עד שיעלה עמוד השחר - שכל הלילה קרוי זמן שכיבה

לפי רבי אליעזר, יש לקרוא קריאת שמע בשליש הראשון של הלילה. לפי חכמים – עד חצי הלילה. לפי רבן גמליאל – כל הלילה.
 רש"י מבאר שהמחלוקת היא בהבנת המילה "ובשכבך". לפי רבי אליעזר, "ובשכבך" הוא הזמן בו הולכים לישון. לפי רבן גמליאל, "ובשכבך" הוא מקום לומר שהם סוברים עקרונית כרבי אליעזר, ורק חולקים אם הליכה לישון עד חצי הלילה נפוצה דיה. הגמרא דוחה את ההבנה הזאת –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ד עמוד א

חכמים כמאן סבירא להו? אי כרבי אליעזר סבירא להו - לימרו כרבי גמליאל סבירא להו - לימרו כרבן גמליאל סבירא להו? אי כרבי אליעזר! וואי כרבן גמליאל סבירא להו - לימרו כרבן גמליאל! - לעולם כרבן גמליאל סבירא להו, והא דקא אמרי עד חצות - כדי להרחיק את האדם מן העבירה. כדתניא: חכמים עשו סייג לדבריהם, כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר: אלך לביתי ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא, ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל. וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה; אבל אדם בא מן השדה בערב, נכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות קורא, ואם רגיל לשנות שונה, וקורא קריאת שמע ומתפלל, ואוכל פתו ומברך; וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה

רש"י מסכת ברכות דף ד עמוד א

חכמים כמאן סבירא להו - במשמעות בשכבך האמור בתורה. אי כרבי אליעזר סבירא להו - דאית ליה: בשכבך - כל זמן שבני אדם עוסקין לילך ולשכב, זה מקדים וזה מאחר. לימרו כרבי אליעזר - דאמר סוף האשמורה הראשונה, דודאי כל שדעתו לישון כבר שכב וישן. ואי כרבן גמליאל סבירא להו - דמשמע ליה בשכבך - כל זמן שבני אדם שוכבים, ויש בכלל הזה כל הלילה.

לימרו כרבן גמליאל - עד עמוד השחר. מן העבירה - שמא יסמוך על שהות שיש לו, כדתניא. משום אונס שינה - התוקפתו לעבור על דברי חכמים, הוזקקו להזהירו יותר. אין זה סביר שחכמים ורבי אליעזר חולקים מהו הזמן הסביר ללכת לישון בלילה. לכן הגמרא אומרת שסביר יותר שחכמים מסכימים עקרונית עם רבן גמליאל, אלא שגזרים להרחיק את האדם מן העבירה. אם כך, לפי רבי אליעזר, "בשכבך" מתייחס לזמן בו הולכים לישון, לפי חכמים ורבן גמליאל, "בשכבך" הוא בכל זמן השינה. כפי שמסכם זאת רש"י -

רש"י מסכת ברכות דף ג עמוד א

רבי אליעזר דריש בשכבך - זמן התחלת שכיבה, שבני אדם הולכים לשכב, זה קודם וזה מאוחר, ורבנן דרשי - כל זמן שכיבה, דהיינו כל הלילה, אלא שעשו סייג לדבר ואמרו עד חצות
 כמובן שהיה מקום להסביר את דעת רבן גמליאל (וחכמים) אחרת. היה מקום לומר שלשיטתם רבן גמליאל סובר ש"בשכבך" הוא – כל הלילה (עד עלות השחר), ללא קשר לזמן השינה. מעניין הוא שגם רש"י אינו מבאר את רבן גמליאל כך, אלא תולה את דבריו בשינה.
 ברם, יתכן ורש"י מבקש להסביר מדוע רבן גמליאל מבין ש"ובשכבך" מתייחס ללילה כולו. מכיון שאנשים ישנים כל הלילה, מוצדק לקרוא ללילה כולו "ובשכבך". אחרי בירור זה, אכן רבן גמליאל יסבור שזמני קריאת שמע תלויים בזמנים האסטרונומיים, ולא בשכיבה ממש.
 בשלב מסוים בדיונו, השאגת אריה מציע שלפי הירושלמי, חכמים מודים לרבי אליעזר עקרונית, וחולקים עליו בשאלה עד מתי אפשר למתוח את זמני ההליכה לישון של האנשים. ביאור מקורו מובא בהרחבות.

שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן ד

הירושלמי אינו מפרש טעמא דחכמים משום סייג, כדמפרש הש"ס שלנו, אלא סבירא ליה דחכמים נמי מפרשי ליובשכבך דקרא כרבי אליעזר, דהיינו כל זמן שבני אדם עוסקים לילך ולשכב, אלא שלרבי אליעזר אין עסק זה נמשך אלא עד אשמורה הראשונה, ולחכמים עד חצות, ועד אותו שעה קרינן ביה 'ובשכבך', ומכאן ואילך עבר זמן קריאת שמע מן התורה

❖ הרחבות – ראייתו של השאגת אריה, ודיון קצר בירושלמי

אך הרי"ד חולק על פירוש רש"י. הרי לא מצאנו תנא הסובר ש"ובקומך" הוא כל השעות בהם אנשים ערים. אם כך, מדוע שתנאים יסברו ש"ובשכבך" הוא בכל שעות בהן שוכבים –

פסקי רי"ד מסכת ברכות דף ד עמוד ב

ואינו נראה לי, דסבר רבן גמליאל כל זמן שבני אדם שוכבין, דאם כן ובקומך נמי נימא הכי - כל זמן שאדם קם, ויתיר קרית שמע של שחרית כל היום. אלא דכולי עלמא בשכבך זמן שבני אדם שוכבין על מיטותיהן, להתחיל ולישן משמי'. מיהו ר' אליעזר זמן שכיבה דרוב העולם, ששוהין במלאכתן ובסעודתן עד שליש הלילה ואחר כך הולכין לישן, ואף על פי שיש בני אדם ששוהין עד עלות השחר, זמן התחלת שכיבה משמי' קרא. ורבן גמליאל סבר כל זמן שבני אדם שוהין והולכין לשכב משמי', וכיון שיש בני אדם ששוהין הרבה, ולא יכלו לשכב עד עלות השחר, מצות קריאתו נמי הוי עד עלות השחר

הרי"ד מבאר שהתנאים מסכימים ש"ובשכבך" הוא בזמן שהולכים לשכב. רוב העולם הולכים לישון בשליש הראשון של הלילה, לכן רבי אליעזר פוסק שיש לקרוא קריאת שמע בשליש זה. יש שהולכים לישון בשעות מאוחרות הרבה יותר, עד עלות השחר. לכן רבן גמליאל סובר שכל עוד יש מאן דהו שהולך לישון, ניתן לקרוא קריאת שמע. אם כך, מה סוברים חכמים? הם לא הולכים לפי רוב העולם (כשיטת רבי אליעזר), וכן לא לפי מיעוטם (כרבן גמליאל). לכן הגמרא תמהה – אם כך, מהי סברת חכמים? הכרעתה היא שהולכים לפי מיעוט העולם (כרבן גמליאל), אלא שישנה גזירה חיצונית. בהמשך נבחן את טענת הרי"ד ביחס לצד השני של המטבע, "ובקומך".

העמקה במחלוקת רבן גמליאל וחכמים

כאמור, חכמים מודים לרבן גמליאל שמעיקר הדין 'ובשכבך' הוא כל זמן השכיבה (לכל הפחות לפי הבבלי). אם כך, מהי המחלוקת? היה מקום לומר שאין מחלוקת כלל. רבן גמליאל אומר שעיקר הדין הוא שניתן לקרוא קריאת שמע עד עלות השחר. חכמים אומרים שיש גזירה שלא להתעכב מעבר לחצות. גם חכמים מודים שאם לא קרא עד חצות, אמנם עבר על הגזירה, אך עדיין חלה עליו מצוות התורה לקרוא קריאת שמע. לכאורה מהמשך המשנה משמע כך, שרבן גמליאל מסכים עקרונית לדברי חכמים –

משנה מסכת ברכות פרק א משנה א

מעשה שבאו בניו (של רבן גמליאל) מבית המשתה, אמרו לו: לא קרינו את שמע! אמר להם: אם לא עלה עמוד השחר, חייבין אתם לקרות. ולא זו בלבד, אלא כל מה שאמרו חכמים "עד חצות" מצוותן עד שיעלה עמוד השחר ... אם כן, למה אמרו חכמים "עד חצות"? כדי להרחיק אדם מן העבירה

ניתן לקרוא את דברי רבן גמליאל בשלושה אופנים:

- א. אין מחלוקת כלל ביני ובין חכמים. אנחנו מסכימים שמצד הדין ניתן לקרוא קריאת שמע עד עלות השחר, ומצד הגזירה יש לקרותה עד חצות. אם עבר חצות ולא קרא, יש לקרוא לפני עלות השחר.
  - ב. חכמים מסכימים שמצד הדין אפשר לקרוא את קריאת שמע עד עלות השחר. מחלוקתי איתם היא רק אם ישנה גזירה הקובעת שאין לקרוא קריאת שמע אחר חצות, אך גם הם מודים שאם עבר חצות ולא קרא, יש לקרוא קריאת שמע מאוחר יותר.
  - ג. אין מחלוקת ביני ובין חכמים שמעיקר הדין ניתן לקרוא קריאת שמע עד עלות השחר, ואף אין מחלוקת שיש גזירה האוסרת לקרותה אחרי חצות. המחלוקת היא רק מה הדין אם עבר חצות ולא קרא. מכיוון שחכמים מסכימים שמצד הדין ניתן לקרותה עד עלות השחר, לא סביר לבטל את המצווה אם עבר חצות ולא קרא (למרות שחכמים חולקים על כך).
- ברם, קשה לומר שאין מחלוקת, מכיוון שבגמרא נאמר –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ח עמוד ב

אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבן גמליאל

אם שמואל רואה צורך לקבוע הלכה, ודאי שישנה מחלוקת. גם בירושלמי מבואר שמעשה זה של רבן גמליאל היה בניגוד לשיטת חכמים –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק א הלכה א

ורבן גמליאל פליג על רבנין ועבד עובדא כוותיה

משמע שהמעשה שעשה רבן גמליאל היה בניגוד לדעת חכמים. אם כך, לפי הירושלמי עולה שלפי חכמים משמעות התקנה היא שאין לקרוא קריאת שמע אחר חצות. האם רבן גמליאל סובר שיש גזירה המחייבת לקרוא קריאת שמע לפני חצות? מלשון הירושלמי קשה להכריע בשאלה זו.

א. מחלוקת אם יש סייג, והלכה כרבן גמליאל

רש"י מסביר את המחלוקת כך –

רש"י מסכת ברכות דף ג עמוד א

רבי אליעזר דריש בשכבך – זמן התחלת שכיבה, שבני אדם הולכים לשכב, זה קודם וזה מאוחר, ורבנן דרשי - כל זמן שכיבה, דהיינו כל הלילה, אלא שעשו סייג לדבר ואמרו עד חצות, ורבן גמליאל לית ליה ההוא סייג רש"י אומר שרבן גמליאל חולק על הסייג כולו. כלומר, כאפשרות ב שהצגנו לעיל. הרא"ש פוסק כדבריו –

רא"ש מסכת ברכות פרק א סימן ט

אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבן גמליאל, ואין צריך להחמיר ולהרחיק עד חצות לגבי קריאת שמע ... דהא חכמים לא פליגי עליה דרבן גמליאל אלא בסייג כדי להרחיק את האדם מן העבירה, ורבן גמליאל לא מצריך להרחיק לשיטתם, על סמך הפסיקה כרבן גמליאל, אין דרישה כלל להרחיק להקפיד לקרוא קריאת שמע לפני חצות! יש לציין שלפי שיטה זו, עדיין יש לברר מהו הדין לפי חכמים אם עבר חצות ולא קרא. כלומר, ברור שלשיטתם מעיקר הדין ניתן לקרוא עד עלות השחר, וישנה גזירה לקרוא לפני חצות. האם משמעות הגזירה היא שאם עבר חצות ולא קרא, לא יקרא כלל? מן הירושלמי משמע שאכן, לפי חכמים אין לקרוא קריאת שמע אחרי חצות. ברם, מלשון הרא"ש "חכמים לא פליגי עליה אלא בסייג" משמע שחכמים מסכימים שאם עבר חצות ולא קרא, יש לקרוא עד עלות השחר. המחלוקת היא אם לכתחילה מותר להמתין אחרי חצות או לא. הרשב"א אומר כך, ומתמודד עם דברי הירושלמי –

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף ב עמוד א

נראה לי דלאו למימרא שעשה רבן גמליאל כדבריו ודלא כרבנן, אלא אדרבא, אתא לאשמועינן, מדעשה מעשה, דלא נחלקו עליו חכמים אלא בלכתחלה ומשום סייג, שאלו נחלקו עליו לא היה עושה מעשה כדבריו ... אבל בירושלמי פירשוהו כמו שאר מעשה שהביאו בכל מקום לומר שעשה מעשה כדבריו (ודלא כחכמים).... ואנו אין לנו אלא כגמרתנו ושמא אף מסקנא דירושלמי כן, דבדיעבד, דאי אפשר לקיים דברי חכמים, לכולי עלמא קורין אפילו לאחר חצות הרשב"א אומר שמהדרך שמתייחסים למעשה בתלמוד הבבלי משמע שחולקים על הירושלמי, וחכמים מודים שרבן גמליאל הורה לבניו את ההוראה הנכונה. הרשב"א ממשיך ומצמצם את המחלוקת ביניהם –

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף ט עמוד א

נראה לי מכאן דהא דאורי להו רבן גמליאל, אפילו רבנן מודו בה, דלא פליגי אלא בלכתחלה ... וכיון דאיפסקא הלכתא כרבן גמליאל אלמא אפילו לכתחלה יכול להתעכב מלקרות עד שעה הסמוכה לעלות השחר. ואפילו לרבנן נמי לאחר חצות הוא דאינו יכול להתעכב מדעת, אבל אלו רצה להתעכב לקרות ולשנות ולהתעסק במלאכתו עד חצות רשאי. והא דתניא "חכמים עשו סייג לדבריהם שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי אוכל קימעה ואישן קימעה ואחר כך אתפלל וכו', אלא הולך לבית הכנסת וכו'", דוקא אוכל וישן קאמר דלא, כדי שלא יבא לידי פשיעה. ואפילו רבן גמליאל מודה בדבר זה, מפני שהן דברים שמביאין לידי פשיעה, וכיון שנכנס אדם בתוך זמן חובתו אינו רשאי לאכול ולישן עד שיקרא ויתפלל

כלומר – גם אחרי שרבן גמליאל אומר שאין סייג לקרוא קריאת שמע עד חצות, הוא מודה שאסור להיכנס לאכול ולישון לפני שיקרא קריאת שמע! כאמור, לשיטתו אין מחלוקת שאם עבר חצות ולא קרא, יקרא לפני עלות השחר. המחלוקת היא אם חייב להפסיק את עבודתו או לימודו בחצות כדי לקרוא קריאת שמע או לא.

סיכום שיטה זו –

חכמים אומרים שיש לקרוא קריאת שמע עד חצות. רבן גמליאל אומר שחכמים מסכימים שמעיקר הדין ניתן לקרוא עד עלות השחר. ברם, שניהם מודים שאסור להיכנס לאכול ולישון לפני שיקרא קריאת שמע (ללא קשר להגבלה של חצות). לפי רש"י הרא"ש והרשב"א, רבן גמליאל אינו סובר שיש סייג. המשמעות היא שלשיטתו ניתן לכתחילה לקרוא קריאת שמע בכל שעות הלילה. מהירושלמי משמע שחכמים סוברים שאין לקרוא קריאת שמע אחרי חצות, גם אם שגג ולא קרא קריאת שמע קודם לכן. מלשון הרא"ש משמע שחולק על כך. הרשב"א מבאר שמשמע מהבבלי שחכמים מסכימים שבדיעבד יש לקרוא קריאת שמע אחרי חצות, ויתכן ואף כוונת הירושלמי לומר כך למסקנה.

השאגת אריה פוסק כדברי הראשונים הללו –

שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן ד

הילכך הדבר ברור מכל הני ראיות דלרבנן אם לא קרא קודם חצות, קורא לאחר חצות ... ולרבן גמליאל אפילו לכתחילה אין צריך לקרות קודם חצות. וכיון דאיפסקא הלכתא כוותיא (כרבן גמליאל), אפילו לכתחילה רשאי להמתין מלקרות עד קודם שיעלה עמוד השחר, וכדברי הרא"ש

ב. שיטת תלמידי רבנו יונה והרמב"ם

כיון אחר עולה בדברי תר"י –

תלמידי רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף א עמוד א

בין חכמים בין רבן גמליאל כולחו מודו דלכתחילה צריך לקרותה מיד בצאת הכוכבים, תדע, ד...אפילו כשיבא מן השדה קודם זמנה, אין לו לומר "כיון שלא הגיע עדיין עונת זמן קריאת שמע, אוכל ואשתה תחלה", אלא יש לו לקרות תחלה או לשנות עד יציאת הכוכבים ויקרא קריאת שמע ויתפלל ... חזינן דאפילו כשיבא קודם זמנה חששו שמא יבא לידי פשיעה, והצריכוהו לקרות או לשנות כדי שיתפלל מיד. שמעינן דדברי הכל שצריך לכתחילה לקרות מיד ביציאת הכוכבים

פלוגתייהו לא הוי אלא בדיעבד, חכמים סבירא להו דאפילו בדיעבד אינו יוצא אלא עד חצות משום סייג, ורבן גמליאל סבירא ליה דבדיעבד יוצא כל הלילה

ויש להקשות: לרבנן דאמרי דאפילו דיעבד אינו יוצא אלא עד חצות, אם עבר חצות, מה יהא דינו? שאם נאמר שלא יקרא כלל, קשה, כיון דקריאת שמע חיוב מן התורה, היאך יכולין חכמים לפטרו ממנה? ואית דאמרי דסבירא להו דאחר חצות קורא אותה בלא ברכות, שהברכות, שאינן אלא מדרבנן, יכולין הם בשלהם למנוע שלא יאמר אותן אחר שעבר זה הזמן, אבל קריאת שמע, שהוא מן התורה, קורא אותה כל הלילה ... ונראה למורי הרב נר"ו דס"ל לרבנן שאפילו קריאת שמע עצמה שהיא מן התורה כל הלילה אינו קורא אותה אחר חצות, שיכולין חכמים לפטרו ממצות עשה כל זמן שעושיין כן משום סייג או משום קיום המצוה עצמה ואיפסיקא הלכתא (בגמ' דף ח ב) כרבן גמליאל, דאמר שסוף זמן קריאת שמע עד שיעלה עמוד השחר

תר"י פותח בקביעה כי לכולי עלמא יש לקרוא קריאת שמע בהקדם האפשרי בלילה. אם לא קרא בתחילת הלילה, עדיין יכול לקרוא עד חצות.

לאחר מכן הוא מבאר שמחלוקת רבן גמליאל וחכמים היא רק "בדיעבד". מהי כוונתו? מצד אחד, לכאורה ה"בדיעבד" פה הוא ביחס ל"לכתחילה" בפסקה הקודמת. כלומר, רבן גמליאל מודה שאין להיכנס לאכול ולישון, אלא ראשית יש לקרוא קריאת שמע, בדומה לרשב"א. מצד שני, מהמשך הפסקה משמע ש"בדיעבד" יוצא כל הלילה – כלומר, רבן גמליאל מודה לסייג, ולכתחילה לא יקרא אחרי חצות.

עולה שלפי חכמים אין לקרוא קריאת שמע אחרי חצות, אפילו אם קרה מקרה ולא קרא. תר"י תמה על זה – הרי חכמים מורים לאדם לבטל מצווה דאורייתא המוטלת עליו כרגע! הוא מציג שתי שיטות: א. ודאי שאדם יקרא קריאת שמע כל הלילה. אחרי חצות הוא הפסיד את הברכות.

ב. בשם מורו הרב (הלוא הוא – רבינו יונה!) – אכן, חכמים יכולים להורות לבטל מצווה מן התורה כדי לחזק אותה, כפי שהם עושים כאן.

דברי תר"י תואמים את הירושלמי היטב. מהירושלמי משמע שרבן גמליאל הורה לבניו לקרוא אחרי חצות בניגוד לשיטת חכמים. דברים אלו מובילים אותנו לדברי הרמב"ם –

רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א הלכה ט

אי זהו זמן קריאת שמע בלילה? מצוותה משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה, ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר – יצא ידי חובתו, שלא אמרו "עד חצות" אלא כדי להרחיק אדם מן הפשיעה

לשון השו"ע משקפת את דברי תר"י –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלה סעיף ג

לכתחילה צריך לקרות קריאת שמע מיד בצאת הכוכבים, וזמנה עד חצי הלילה; ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר, יצא ידי חובתו

לכתחילה יש לקרוא דווקא בצאת הכוכבים. זמנה, אם לא קרא אז, הוא עד חצי הלילה. עבר ולא קרא – יקרא לאחר מכן, כשיטת הרמב"ם ותר"י.

סוף דברי הרמב"ם נשמעים כציטוט של דברי רבן גמליאל – לא אמרו עד חצות אלא להרחיק את האדם מן העבירה (מן הפשיעה). וכך מבארו הגר"א –

ביאור הגר"א אורח חיים סימן רלה סעיף ג

הרמב"ם סבירא ליה דלחכמים אפילו דיעבד לא יצא, ולא יקרא כלל אחר חצות, דבשב ואל תעשה יכולין לעקור דבר תורה, וכן כתב בתר"י, וכן משמע בירושלמי הנ"ל, דפריך "ועביד עובדא כותיה", ושם בדיעבד הוא ברם, נראה שהסמ"ג הבין אחרת –

ספר מצוות גדול עשין סימן יח ד"ה שנינו בפרק

שנינו בפרק קמא דברכות: מאימתי קורין את שמע בערבין? משעת יציאת הכוכבים, עד חצי הלילה, כדברי חכמים, ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר – יצא ידי חובתו, דהלכה כרבן גמליאל שסובר כן, ולא אמרו חכמים עד חצות אלא לכתחילה, כדי להרחיק האדם מן העבירה (על פי רמב"ם הלכה ט)

כמי פוסק הסמ"ג, כרבן גמליאל או כחכמים?

ניתן לומר שמה שכתב "כדברי חכמים", הכוונה איננה שהלכה כמותם, אלא שרבן גמליאל, שהלכה כמותו (כפי שמפורש בהמשך) מקבל את דבריהם שיש סיג.

הבית יוסף מציע שהרמב"ם פוסק כחכמים. אך לכאורה זה נוגד את פסיקת הגמרא!

בית יוסף אורח חיים סימן רלה (אותיות ב-ג)

משמע שהם מפרשים דהא דאיפסיקא בגמרא (ח): הלכה כרבן גמליאל, היינו לאפוקי מרבי אליעזר דאמר עד אשמורת הראשונה, אבל במאי דאמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה – הלכה כוותייהו, דיחיד ורבים הלכה כרבים

כלומר, מחלוקת רבן גמליאל וחכמים היא בשאלה אם יש סיג לקרוא לפני חצות, כשיטת הרשב"א. החידוש הוא שמה שאמרה הגמרא שהלכה כרבן גמליאל, כוונתה שמותר לקרוא קריאת שמע מעבר לאשמורה הראשונה. אך בפועל הלכה כחכמים. הביאור הלכה הולך עם זה צעד נוסף –

ביאור הלכה סימן רלה סעיף ג *וזמנה

גם רבן גמליאל מודה לחכמים לדינא דיש סיג לכתחילה עד חצות, ולא בא לחלוק במשנה כי אם על רבי אליעזר, דסבירא ליה דמן התורה הוא רק אשמורה הראשונה, ומה דאצטריך לפסוק בגמרא הלכה כרבן גמליאל, אף דחכמים גם כן סבירא לן הכי ... משום דחכמים לא פירשו בדבריהם דהחצות הוא רק משום סיג, ובזה היו מסופקין בניו של רבן גמליאל ... והשיב להם – רבנן כוותי סבירא לן, ובזה אמר דהלכה כרבן גמליאל, כמו שהשיב לבניו וגם מפשטיות לשון המשנה מוכח גם כן דרבן גמליאל סבירא ליה סיג דחצות

הביאור הלכה מחזיר אותנו לאפשרות הראשונה שהצענו – שאין מחלוקת בין חכמים ורבן גמליאל כלל! מה שאמרה הגמרא שהלכה כרבן גמליאל, כוונתה שהאופן בו הוא הציג את דברי חכמים הוא הנכון. חכמים לא הסבירו שבדיעבד יקרא אחרי חצות, רבן גמליאל השלים את התמונה. הלכה כמותו במובן שדבריו נכונים, ברם חכמים אינם חולקים על כך!

לסיכום:

עד מתי זמן קריאת שמע של ערבית? בהמשך אותה המשנה מובאת מחלוקת. רבי אליעזר אומר שזמנה עד סוף האשמורה הראשונה (שליש הלילה), חכמים אומרים עד חצות, ורבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. למדנו שלושה ביאורים כיצד הגדרת זמן "ובשכבך", על פי הזמן בו הולכים לישון, או הזמן בו ישנים בפועל, הובילה למחלוקת זו –

א. השאגת אריה מציע ביאור על פי הירושלמי, ממנו עולה שלפי רבן גמליאל "ובשכבך" מוגדר לפי הזמן בו אנשים ישנים. לעומתו, חכמים ורבי אליעזר מסכימים כי "ובשכבך" מוגדר לפי זמן בו הולכים לישון, אלא שחלקו אם זמן זה מוגדר לפי רוב האנשים, או שיש להתחשב גם במיעוטם.

לעומת זאת, בבבלי הגמרא שואלת – מדוע חכמים נמצאים בעמדת ביניים, בין רבן גמליאל ובין רבי אליעזר?

ב. הרי"ד מבאר שלכולי עלמא "ובשכבך" מתייחס לזמן בו הולכים לישון. רבי אליעזר מתחשב ברוב בני האדם, ורבן גמליאל סובר שמכיוון שישנם אנשים ההולכים לישון בשעות שונות בלילה, אין להגביל את זמן קריאת שמע לתחילת הלילה בלבד. הגמרא שואלת – אם כן, מהי דעת חכמים? אם הולכים לפי רוב האנשים, יסברו כרבי אליעזר. אם כמיעוטם, ילכו כרבן גמליאל!

ג. רש"י מבאר שלפי רבי אליעזר הולכים לפי הזמן בו הולכים לישון, ורבן גמליאל הולך לפי זמן השכיבה. שואלת הגמרא – אם כן, מהי דעת חכמים?

מסקנת הגמרא היא שחכמים עקרונית מסכימים עם רבן גמליאל, אלא שעשו סיג וגזירה להקדים את זמן קריאת שמע, לבל יתפספס.

- במשנה מסופר שרבן גמליאל אמר לבניו שאיסורם של חכמים הוא משום סייג בלבד, ובדיעבד יש לקרוא קריאת שמע אחרי הצות. עוד פוסק שמואל הלכה כמותו. מהי כוונת רבן גמליאל, ומהי המחלוקת?
- א. רש"י רא"ש ורשב"א – רבן גמליאל עצמו סובר שאין סייג כלל. רבן גמליאל אומר לבניו שגם חכמים שגזרו את הסייג מודים שבדיעבד יש לקרוא קריאת שמע אחרי הצות. השאגת אריה פוסק כדבריהם.
- הרמב"ם פוסק שעיקר מצוות קריאת שמע היא בתחילת הלילה, ולא יאוחר מחצות. קרא לאחר מכן, יצא ידי חובה, מפני שעד חצות זה סייג בלבד. למדנו שני פירושים לשיטתו –
- ב. תר"י לכולי עלמא לכתחילה יש לקרוא קריאת שמע בתחילת הלילה, בכדי שלא תסוח דעתו מקריאת שמע. רבן גמליאל מודה שיש סייג המחייב לקרוא קריאת שמע עד חצות, אלא שסובר שאם עבר חצות ולא קרא, יקרא מאוחר יותר. חכמים, לעומת זאת, סבורים שלא יקרא קריאת שמע כלל אחרי חצות (רבינו יונה), או, לכל הפחות, לא יקראה בברכותיה (בשם יש אומרים). כך פוסקים השו"ע והגר"א.
- ג. סמ"ג – רבן גמליאל חולק על הגזירה. הוא אומר – גם אתם, הסוברים שישנה גזירה, צריכים להודות שאם עבר חצות ולא קרא, יקרא כעת. חכמים חולקים על כך. הלכה כחכמים, שיש גזירה, ומה שפסקה הגמרא הלכה כרבן גמליאל זה רק לעניין דיעבד, שאם עבר חצות ולא קרא, יקרא כעת.
- הביאור הלכה מציע לבאר את דבריו בצורה קיצונית יותר – בעצם אין מחלוקת כלל בין רבן גמליאל וחכמים. משמעות הפסיקה כמותו היא שחכמים מודים לדבריו, שבדיעבד אם עבר חצות ולא קרא, יקרא כעת.

האם השכיבה מסתיימת בעלות השחר?

כפי שלמדנו לעיל, לפי רבי אליעזר, "ובשכבך" הוא בזמן שאנשים הולכים לישון. לפי רבן גמליאל וחכמים, "ובשכבך" הוא כל זמן שאנשים שוכבים, דהיינו, עד עלות השחר.

ברם, עלות השחר זו שעה מוקדמת מאוד בבוקר. האם כולם קמים בעלות השחר?

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ח עמוד ב

תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה, אחת קודם שיעלה עמוד השחר, ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר, ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה. הא גופא קשיא! אמרת פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה, אלמא – לאחר שיעלה עמוד השחר ליליא הוא, והדר תני: יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה, אלמא – יממא הוא! – לא, לעולם ליליא הוא, והא דקרי ליה יום – דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא. אמר רב אחא בר חנינא אמר רבי יהושע בן לוי: הלכה כרבי שמעון בן יוחי

לכאורה בברייתא זו אין חידוש גדול. משמעות הברייתא היא שניתן לקרוא קריאת שמע של לילה עד עמוד השחר, ושל שחר אחרי עמוד השחר. בעלי התוספות מסבירים שהכוונה היא לקרוא את שתי הקריאות בשעות המפורשות במשנה –

תוספות מסכת ברכות דף ח עמוד ב

האי דנקט "לאחר שיעלה עמוד השחר" לאו דווקא מיד הוא, דהא צריך להמתין לכל הפחות שיעורא דמתניתין יעד שיכיר בין תכלת לכרתי"

מצד שני, הגמרא אומרת שהזמן שאחרי עלות השחר "לעולם ליליא הוא". מקשים בעלי התוספות – אם כך, מדוע אי אפשר לקרוא קריאת שמע של לילה בזמן זה?

תוספות מסכת ברכות דף ח עמוד ב

לא לעולם ליליא הוא – תימא, אם כן לימא רבותא, שפעמים יש אדם קורא לאחר שיעלה עמוד השחר שני פעמים ויוצא בו משום שחרית ומשום ערבית! וי"ל דהכי קאמר: לעולם ליליא הוא בשאר מצוות דבעינן בהו יום, כמו תפילין וציצית. אבל גבי קריאת שמע לא, הואיל ואיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא לאו זמן שכיבה הוא

כלומר – אין חידוש בברייתא בהגדרת זמני קריאת שמע. זמנים אלו מפורטים כבר במשניות. הברייתא באה לחדד שביחס למצוות קריאת שמע, הלילה נגמר כאשר אנשים מתחילים לקום (בעלות השחר), ולא בזמן שבדרך כלל נחשב "בוקר" לעניין שאר המצוות. כפי שכותב רש"י, בשונה ממצוות אחרות, הקריטריון לעניין קריאת שמע של שחרית הוא "ובקומך", הזמן בו אנשים מתחילים לקום.

כמובן שדבר זה נאמר במשנה בתחילת המסכת, אך הברייתא באה לחדד את הנקודה הזאת. ברם, מהברייתא הסמוכה לברייתא זו נשמע אחרת –

איכא דמתני להא דרב אחא בר חנינא אהא דתניא, רבי שמעון בן יוחי אומר משום רבי עקיבא: פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום, אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה, ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה. הא גופא קשיא! אמרת פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום, אלמא - קודם הנץ החמה יממא הוא, והדר תני: יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה, אלמא - ליליא הוא! לא, לעולם יממא הוא, והאי דקרו ליה ליליא - דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא. אמר רבי אחא ברבי חנינא אמר רבי יהושע בן לוי: הלכה כרבי שמעון שאמר משום רבי עקיבא

על פניו יש כאן חידוש הנוגד את ההלכה שבמשנה. הגמרא אומרת שהזמן בין עלות השחר והנץ החמה הוא יום, אך מכיוון שפעמים רבות אנשים ישנים באותה שעה, ניתן לצאת ידי חובת קריאת שמע של לילה באותה שעה.

שימו לב שבברייתא הראשונה השאלה הייתה על הניסוח. מדוע זה נקרא לקרוא את קריאת שמע "בלילה", הרי מבחינה הלכתית זהו יום. תשובת הגמרא היא שאם נשאל אנשים אם 4 בבוקר זה יום או לילה, הרוב יאמרו שזה לילה. גם אם נודיע להם שבאותו היום שעה זו חלה אחרי עלות השחר, וגם אם יוצאים ידי חובת קריאת שמע בשעה זו, תשובתם לא תשתנה. בברייתא השנייה, לעומת זאת, תשובת הגמרא היא הלכתית – עקרונית הזמן שאחרי עלות השחר הוא יום, אך ניתן להתייחס אליו הלכתית כלילה, ולצאת באותו זמן ידי חובת קריאת שמע של ערבית! מכיוון שאנשים ישנים באותה עת. כלומר – זהו יום, אך זמן בו מתקיים "ובשכבך".

לכאורה לפי בעלי התוספות הברייתא הראשונה חולקת על השנייה. הראשונה נצמדה לזמני היום המובאים במשנה. השניה חידשה שניתן לקרוא קריאת שמע של ערבית גם אחרי עמוד השחר, ובלבד שזהו זמן שכיבה! לפי שיטת התוספות, יש מקום לומר שמחלוקת הברייתות היא מה קובע יותר – "בשכבך" או "בקומך". לפי הברייתא הראשונה, מהרגע שמתקיים "ובקומך" לא שייך לקרוא קריאת שמע של ערבית. לפי הברייתא השנייה, ניתן לקרוא קריאת שמע של ערבית כל עוד מתקיים "ובשכבך". יתרה מזו, אם נמשיך את הקו הזה של בעלי התוספות, יעלה מהברייתא השנייה שלכתחילה אין לקרוא קריאת שמע לפני הנץ החמה. אם כן, קריאה בין 'משיכיר' לבין הנץ היא בדיעבד. כלומר, הזמן הזה אינו יום, אך ניתן להתייחס אליו כיום מפני שיש אנשים שקמים בשעה זו. אין הכרח להבין כך, אך זו דעת ר"ת!

תוספות מסכת יומא דף לו עמוד ב

רבינו תם פירש דזמן קריאת שמע הוא אחר הנץ החמה, כמתניתין דהכא ... והוותיקין היו ממהרין שלא כדין קודם הנץ החמה בשביל חובת התפילה, כדי לסמוך גאולה לתפילה שתהא עם שמש

❖ הרחבות – ראיות ר"ת

הרא"ש מסביר אחרת!

רא"ש מסכת ברכות פרק א סימן ט

לעולם לילה הוא – פירוש, בלשון העולם נקרא לילה, לפי שעדיין לא האיר היום. ואף על פי שהוא חשוב יום לכל אותן שמצותן ביום .... מכל מקום לכתחלה אין לעשותה משום דנראה כלילה. וכן לענין קריאת שמע נמי לילה הוא שאם מרוב אונס לא היה יכול לקרות בלילה, יכול לקרות אחר שיעלה עמוד השחר. מיהו כיון דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא מיקרי זמן קימה לקרות בו למי שצריך להחזיק בדרך או כיוצא בו דברים אחרים שאינו יכול לקרות בזמנו .... ועתה לא פליגי הני תרי ברייתות אהדדי ... רבן גמליאל דמתניתין דקריאת שמע של ערבית דווקא עד שיעלה עמוד השחר היכא דלא אניס. אבל אם אניס יכול לקרות עד הנץ החמה

הערנו לעיל שלפי פירוש התוספות, "לעולם לילה הוא" – מבחינת היחס של האנשים, אך הלכתית זהו כבר יום. לאחר מכן הסבירו בעלי התוספות שהכוונה היא לזמן שאחרי 'משיכיר' בין תכלת לכרתי', שמבחינת הלכות קריאת שמע זהו יום לכל דבר.

הרא"ש אומר שמדובר בזמן בין עלות השחר לבין 'משיכיר'. אמנם לכתחילה אי אפשר לקרוא בו קריאת שמע של ערבית, שהרי עבר עלות השחר, וכן אי אפשר לקרוא קריאת שמע של שחרית, שהרי עדיין לא הגיע 'משיכיר'. אך במצבי אונס ניתן לקרוא בו קריאת שמע של ערבית, מכיוון שרוב האנשים עדיין ישנים, וכן קריאת שמע של שחרית, שהרי שיש אנשים שקמים בשעה זו! כמובן שהרא"ש מדגיש שניתן לעשות זאת במצבי אונס בלבד, אך עולה שמצד הדין יוצאים ידי חובת הקריאה בשעה זו.

לפי בעלי התוספות, יש מחלוקת בין הברייתות אם ה"בקומך" שקורה בשעה זו דוחה את ה"בשכבך", או להיפך.

לפי הרא"ש, הזמן הזה הוא גם "בשכבך" וגם "ובקומך". אפשר לקרוא בו קריאת שמע של ערבית, וגם של שחרית. לכתחילה אין לקרוא בו אף אחד מהם, אך ברמה העקרונית הוא שניהם!
 ברם, אמנם זמן זה ראוי להיקרא "בשכבך", וגם "ובקומך", אך אין אפשרות שזמן זה ייחשב לשניהם גם יחד –

רא"ש מסכת ברכות פרק א סימן ט

רוצה להשמיענו שקורא אדם קריאת שמע שתי פעמים סמוכין זה לזה ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה. ולהכי הוצרך לומר באותו של ערבית קודם שיעלה עמוד השחר דאם אירעו אונס שלא היה יכול לקרות בלילה וגם צריך להחזיק בדרך ואינו יכול לקרות בזמנו לא מסתברא שיקרא של ערבית ושל שחרית אחר שיעלה עמוד השחר אף על פי שיכול לקרות של ערבית לבדה אחר שיעלה עמוד השחר ולהכי תני אחת קודם שיעלה עמוד השחר

כלומר, אדם צריך להגדיר לעצמו אם הזמן הזה הוא "בשכבך" או "בקומך".

מעניין הוא שזמני היום האובייקטיביים עדיין משפיעים כאן. נניח שעלות השחר ב-5:00 ו'משיכיר' הוא ב-5:30. אדם קורא קריאת שמע של ערב ב-5:10. מדוע הוא אינו יכול לקרוא קריאת שמע של שחרית ב-5:20? מפני שהגדיר את הזמן הזה כ"בשכבך"? סביר הוא שאנשים רבים קמו בין 5:10 לבין 5:20. מדוע שלא יתייחס לרגע המעבר ל"ובקומך" בשעה 5:15, או כל דקה אחרת? משום מה, הרא"ש מגדיר את כל יחידת הזמן הזאת בצורה אחידה.

❖ **הרחבות – האם ה'תרתני דסתרי' של הרא"ש הוא מעלות השחר עד 'משיכיר', או עד הנץ החמה? (אליה רבה נח ט)**

הרשב"א הולך צעד מעבר לרא"ש. בעלי התוספות אומרים שהגמרא קוראת לזמן שאחרי עלות השחר "לילה" לענין מצוות אחרות. הרשב"א חולק על כך –

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף ח עמוד ב

נראה לפרש דכולה לקרית שמע קאמר, כלומר, לילה הוא לענין קריאה, דלא אמר רחמנא בבקר ובערב, ואי נמי ביום ובלילה, אלא "בשכבך ובקומך", והלכך, כיון דרובא דאינשי גנו, עדיין לילה הוא לענין קריאה. ואלא הא דנפיק בה ידי קריאה דיום משום דאיכא קצת אינשי דקיימי מההיא שעתא, ... והילכך הוי זמן שכיבה וזמן קימה מעורבין זה בזה

כלומר, מכיוון שהגדרת התורה היא "בשכבך ובקומך", בשעות בהן אנשים רבים שוכבים ואחרים קמים, אפשר לקיים את שניהם.

כאמור, לפי בעלי התוספות, יש מחלוקת בין הברייתות אם קימתם של אנשים דוחה את שכיבתם של האחרים.

לפי הרא"ש, ניתן להתייחס לזמן באופן זה או זה. אך אין אפשרות להתייחס לזמן זה גם כזמן שכיבה וגם כזמן קימה.

לפי הרשב"א, זמן זה הוא גם זמן קימה וגם זמן שכיבה. מדוע להניח שאין אפשרות שיהיה זמן המיועד הן לשכיבה והן לקימה?

אם כך, מדוע הגמרא לא אמרה את החידוש הגדול יותר, שניתן לקרוא קריאת שמע של ערבית ושל שחרית אחרי עלות השחר?

והא דקאמר "אחת קודם שיעלה עמוד השחר ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר", ולא נקט להו תרוייהו לאחר שיעלה עמוד השחר, דהוי רבותא טפי כי נפיק בה ידי חובת שניהן, איכא למימר ד... של לילה דאם עבר ושהה במזיד לא שרינן ליה דהוה ליה מעוות, ואי נמי עבר דרך פשיעה לא ... כיון דהתחיל זמן קימה ועוד דלשאר מילי יממא הוא, אף על גב דרובא דאינשי גנו, 'בקומך' קרינן ביה, ומדאורייתא שרינן למיקרי לכתחילה, אלא דמדרבנן לא יקרא לכתחילה להרחקה בעלמא ... אבל של לילה לא יקרא לאחר שיעלה עמוד השחר כל שעבר במזיד או בפשיעה

כלומר, מצד הדין ניתן לצאת ידי חובת שניהם בשעה זו (בשונה מדברי הרא"ש לעיל). אך משום הרחקה חז"ל אסרו לקרוא קריאת שמע של ערבית בשעה זו אם הוא אינו אנוס.

מדוע הגזירה היא דווקא על קריאת שמע של ערבית ולא של שחרית? אדרבה – רוב האנשים עדיין שוכבים בעלות השחר, ומיעוט קמים בשעה זו!

וא"ת כיון דאחר שיעלה עמוד השחר אכתי גנו רובא דאינשי והתורה אמרה "בשכבך", היאך אפשר דשרינן טפי בההוא שעתא בשל יום מחמת מיעוטא דקיימי, ממאי דשרינן בשל לילה משום רובא דגנו בה! ויש לי לומר, דכיון שזה נתעכב ושהה עד השתא, דהוי יממא לשאר מילי, איכא למיגזר בה טפי דילמא יפשע ויתאחר עד שתנץ החמה, ואי נמי שעה דקיימי רובא דאינשי, מאי דליכא למיגזר כולי האי בשל שחר דילמא מקדים וקרי קודם זמנו

כלומר, החשש מפספוס של המאחרים הוא חשש גדול בהרבה מהחשש של המקדימים. זו הסיבה שהחמירו בקריאת שמע של ערבית אחרי עלות השחר יותר ממה שהחמירו על קריאת שמע של שחרית. אך מבחינת הדין העקרוני, בשעה זו זמן השכיבה חמון הקימה מעורבים.

אם כך, מצאנו שלוש שיטות בראשונים ביחס בין הברייתות הללו –

א. בעלי התוספות – הברייתא הראשונה תואמת את המשניות. הברייתא השנייה מאפשרת לקרוא קריאת שמע של ערבית עד הנץ החמה. מחלוקתם היא אם קימתם של חלק מהאנשים בעלות השחר גוברת על שכיבתם של האחרים, או להיפך.

ב. הרא"ש – במשניות נאמר הדין לכתחילה. אך האנוס וכדו' יכול לקרוא קריאת שמע של ערבית כל עוד אנשים שוכבים, והנאלץ להקדים בשחר לצאת לדרכו יכול לקרוא קריאת שמע של שחרית לפני 'משיכיר'. שתי הברייתות להלכה, ובלבד שלא תיווצר סתירה, שאדם יגדיר את אותה יחידת זמן הן לשכיבה והן לקימה.

ג. רשב"א – הזמן בין עלות השחר ובין הנץ החמה משמש הן את השוכבים והן את הקמים. על כן ניתן לקרוא בו קריאת שמע של ערבית ושל שחרית. ברם, לעניין של שחרית מותר לקרוא לפני 'משיכיר' בשעת הדחק, ואילו את של ערבית אפשר לקרוא אחרי עלות השחר רק אם הוא אנוס. החמירו בערבית יותר, מפני שיש חשש גדול יותר שיפסיד. אך כל אלו גזירות חז"ל. מצד הדין, שעה זו היא גם "בשכבך" וגם "ובקומך".

הרמב"ם פוסק –

רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א הלכה י

הקורא קריאת שמע של ערבית אחר שיעלה עמוד השחר קודם הנץ החמה לא יצא ידי חובתו, אלא אם כן היה אנוס, כגון שכור או חולה וכיוצא בהן, ואנוס שקרא בעת זה אינו אומר השכיבנו.

הלכה יב

מי שהקדים וקרא קריאת שמע של שחרית אחר שיעלה עמוד השחר, אף על פי שהשלים קודם שתנץ החמה, יצא ידי חובתו. ובשעת הדחק, כגון שהיה משכים לצאת לדרכו, קורא לכתחילה משעלה עמוד השחר

ודאי שפסיקה זו איננה תואמת את דברי בעלי התוספות. אילו סבר כרשב"א, היה לו לחדש לנו שזמן זה משמש בערבוביה. מסתבר וכוונתו דווקא כדברי הרא"ש.

לגבי קריאת שמע של שחרית אחרי עלות השחר לפני "משיכיר" פוסק השו"ע –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן נח סעיף ג

ומי שהוא אנוס, כגון שהיה משכים לצאת לדרכו במקום גדודי חיה ולסטים, שלא יוכל לעמוד ולא לכוין אפילו פרשה ראשונה ואפילו עד (על לבבך, (דברים ו, ו) או שבני השיירה (קראבאנא בלע"ז) הולכים מהרה ולא ימתינו לו כלל, יכול לקרותה עם ברכותיה משעלה עמוד השחר, דכיון שעלה עמוד השחר שפיר קרינן ביה 'ובקומך', וגם שפיר מקרי יוצר אור. אבל אם אינו במקום גדודי חיה וליסטים, וגם אין בני השיירה נחפזים כ"כ, אפילו יוצא לדרכו אחר שעלה עמוד השחר אינו קורא עד שיגיע זמנה.

סעיף ד

אם קראה משעלה עמוד השחר, אף על פי שלא היה אנוס, יצא בדיעבד

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלה סעיף ד

הקורא קריאת שמע של ערבית אחר שעלה עמוד השחר, קודם הנץ החמה, לא יצא ידי חובתו אלא אם כן היה אנוס, כגון שכור או חולה וכיוצא בהן; ואנוס שקרא אז לא יאמר השכיבנו, דכיון שעלה עמוד השחר אינו זמן שכיבה אצל שאר הנצרות, דהיינו שנים שלפני ק"ש ונצרת אמת ולמונה עד השכיבנו. אומר הב"ח מחדד את הדברים –

ב"ח אורח חיים סימן נח אות ה

קורא (אחרי עמוד השחר ולפני שיכיר) בכל יום, החמירו בו חכמים דלא יצא בדיעבד, וצריך לקרותה פעם שניה, כדי שלא יהא רגיל בכך, אבל באקראי בעלמא, פעם אחת בחדש, יצא בדיעבד, והכי נקטינן, ולא הביאו השלחן ערוך לפי שהוא דבר פשוט... אבל אם הוא שעת הדחק, שצריך להחזיק בדרכו וכו' אפילו רגיל טובא שרי, כיון דאנוס הוא, מאי הוה ליה למיעבד?

כלומר – יש להבחין בין שלושה מצבים – א. קורא בשעה זו חד פעמית – יצא בדיעבד. ב. מתרגל לקרוא בשעה זו – אינו יוצא, ויש לקרוא שנית. ג. אנוס לקרוא בשעה זו – יוצא לכתחילה, גם אם מתרגל בכך. כדבריו פוסק במשנה ברורה (ס"ק יט).

לגבי ה"תרת דסתרי", השו"ע פוסק כרא"ש –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן נח סעיף ה

אם נאנס ולא קרא קריאת שמע ערבית עד שעלה עמוד השחר, כיון שעדיין לא הנץ החמה קורא קריאת שמע ויוצא בה ידי חובת קריאת שמע ערבית. ואם היה אנוס באותה שעה לצאת לדרך מקום גדודי חיה ולסטים, לא יקרא אז קריאת שמע פעם שנית לצאת בה ידי חובת קריאת שמע של יום, שמאחר שעשה לאותה שעה לילה אי אפשר לחזור ולעשותה יום

ברם, האליה רבה פוסק כרשב"א, מהטעם שהזכרנו לעיל –

אליה רבה סימן נח אות ט

ני"ל דאמרינן בשקרא ערבית קרי ליה לילה ואחר כך קרי ליה יום ודוק, וכן ני"ל לדינא

כלומר, ניתן לחלוק על הרא"ש בשתי טענות –

א. טענת הרשב"א – זמן זה הוא גם "בשכבך" וגם "ובקומך".

ב. גם אם נקבל את הנחת הרא"ש, שאי אפשר להתייחס לאותו זמן גם כ"בשכבך" וגם כ"בקומך", כאשר קורא את קריאת שמע של ערבית, מבחינתו כרגע זה "בשכבך". כעבור עשר דקות, מבחינתו זה "ובקומך". אין כאן סתירה. כדבריו משמע מן הגר"א והמשנה ברורה (כאן ס"ק כא).

לסיכום:

רשב"י אומר שניתן לקרוא קריאת שמע פעמיים בלילה, פעם לפני ופעם אחרי שעלה עמוד השחר, ויוצא בראשונה ידי חובת קריאת שמע של הלילה, ובשניה ידי חובת קריאת שמע של היום.

בהמשך מובאת ברייתא אחרת, בה רשב"י אומר בשם רבי עקיבא שניתן לקרוא קריאת שמע פעמיים, לפני ואחרי ההנץ, בראשונה לצאת ידי חובת קריאת שמע של הלילה ובשנייה של היום.

מהו היחס בין הברייתות? מצאנו שלוש שיטות בראשונים –

א. בעלי התוספות – הברייתא הראשונה תואמת את המשניות. הברייתא השנייה מאפשרת לקרוא קריאת שמע של ערבית עד הנץ החמה. מחלוקתם היא אם קימתם של חלק מהאנשים בעלות השחר גוברת על שכיבתם של האחרים, או להיפך.

ב. הרא"ש – במשניות נאמר הדין לכתחילה. אך האנוס וכדו' יכול לקרוא קריאת שמע של ערבית כל עוד אנשים שוכבים, והנאלץ להקדים בשחר לצאת לדרכו יכול לקרוא קריאת שמע של שחרית לפני 'משיכיר'. שתי הברייתות להלכה, ובלבד שלא תיווצר סתירה, שאדם יגדיר את אותה יחידת זמן הן לשכיבה והן לקימה. כך משמע מפסיקת הרמב"ם.

ג. רשב"א – הזמן בין עלות השחר ובין הנץ החמה משמש הן את השוכבים והן את הקמים. על כן ניתן לקרוא בו קריאת שמע של ערבית ושל שחרית. ברם, לענין של שחרית מותר לקרוא לפני 'משיכיר' בשעת הדחק, ואילו את של ערבית אפשר לקרוא אחרי עלות השחר רק אם הוא אנוס. החמירו בערבית יותר, מפני שיש חשש גדול יותר שיפסיד. אך כל אלו גזירות חז"ל. מצד הדין, שעה זו היא גם "בשכבך" וגם "ובקומך".

האם מותר לקרוא קריאת שמע של שחרית משעלה עמוד השחר? מן השו"ע, ב"ח ומשנה ברורה משמע שיש להבחין בין שלושה מצבים – א. מי שאנוס לקרוא בשעה זו – יוצא ידי חובה לכתחילה. ב. באופן חד פעמי יוצא ידי חובת קריאה בשעה זו בדיעבד. ג. אם מתרגל לקרוא בשעה זו, אינו יוצא ידי חובה, ועליו לקרוא שנית.

לגבי התרת דסתרי – השו"ע פוסק כרא"ש, שאין אפשרות לעשות "תרת דסתרי" ולקרוא קריאת שמע פעמיים בין עלות השחר וההנץ. הרשב"א חולק על כך בטענה שזמן זה משמש בערבוביה, ואין בכך סתירה. האליה רבה והמשנה ברורה חולקים עליו באופן שונה. הם מקבלים את הטענה שזמן זה אינו יכול לשמש בערבוביה, אך סוברים שאין סיבה שהמעבר מ"ובשכבך" ו"ובקומך" יקרה דווקא בעלות השחר או בהנץ החמה. ניתן לחלק בין הזמנים הללו בכל זמן אחר הנמצא ביניהם.

סוף זמן קריאת שמע של שחרית

למדנו לעיל שישנה מחלוקת תנאים אם "ובשכבך" מתייחס לזמן בו הולכים לישון, או הזמן בו ישנים. כיצד נפרש את "ובקומך"?

אפשרות אחת היא ש"ובקומך" מקביל ל"ובשכבך". התנאים הסוברים שהכוונה היא לכל זמן השכיבה יסברו שביחס ל"ובקומך" מדובר בכל זמן הקימה, התנאים הסוברים שהכוונה היא לזמן בו הולכים לישון יאמרו ש"ובקומך" מתייחס לזמן בו קמים.

מצד שני, יתכן ויש הבדל בין השכיבה לבין הקימה. ההנחה היא שבשלב מסוים בלילה הולכים לישון, ואז נשארים במצב קבוע במשך כמה וכמה שעות. לעומת זאת, יתכן ש"ובקומך" מתייחס דווקא לקימה ממש, ולא למגוון התנחות של האדם במשך יומו.

לפי הסברא הראשונה ניתן להציע תובנה עמוקה יותר של המצווה הכפולה הזאת. כזכור מהשיעור הקודם, הרמב"ם מונה את קריאת שמע בוקר וערב כמצווה אחת. מאיזו בחינה שתי הפעולות המנותקות הללו הן מצווה אחת? מי שיאמר ש"ובשכבך ובקומך" מתייחסים לכל זמן השכיבה וכל זמן הקימה בעצם אומרים שמצד הדין, קוראים את קריאת שמע כל היום כולו. האדם צריך לקבל על עצמו את עול מלכותו ית' ביום ובלילה, כל יום וכל לילה. כל שעה כשרה לזה. הסובר ש"ובשכבך ובקומך" מתייחס לזמן פעולת השכיבה חזן פעולת הקימה יאמר שכאשר שהאדם צריך לפתוח את שלבי היום שלו בקבלת מלכות שמיים. אדם קם בבוקר ומקבל על עצמו את עול מלכותו. כאשר יומו נגמר, הוא סוגר את היום בקריאה נוספת.

משנה מסכת ברכות פרק א משנה ב

מאימתי קורין את שמע בשחרית? משיכיר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר: בין תכלת לכרתי. וגומרה עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר: עד שלש שעות, שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות. הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה

מן המשנה משמע שהתנאים מסכימים לסברתנו השנייה. אמנם ישנה מחלוקת כיצד להגדיר את זמן הקימה, אך לכלי עלמא "ובקומך" מתייחס לזמן הקימה. המאירי ובעל האשכול מבררים את ההבדל –

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף ב עמוד א

בלשון קימה לא היה להם לחלוק בכיוצא בזה שלא מצינו לעולם לשון קימה נאמר על המשך עמידה אלא על זמן שאדם קם אם ממטתו אם משיבתו אין זמן קריאתה מתאחר אלא עד המאוחר שבזמני הקימה ולא כל היום לקריאת עונה אבל בלילה נחלקו

ספר האשכול (מהדורת אורבד)⁴ הלכות תפילה וקריאת שמע אות ג

מצוותה בזה העונה עד סוף ג' שעות ביום, דאמר קרא "ובקומך", ולאחר ג' שעות ליכא זמן קימה ממיטתם, אלא זמן ישיבה והליכה והתעסקות במלאכה

המשנה אומרת שהקורא מכאן ואילך לא הפסיד. מבאר הגמרא –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף י עמוד ב

אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מאי לא הפסיד - שלא הפסיד ברכות. תניא נמי הכי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה, אבל מברך הוא שתיים לפניו ואחת לאחריה

בדיעבד, עד מתי ניתן לקרוא את קריאת שמע בברכותיה?

רא"ש מסכת ברכות פרק א סימן י

יש להסתפק אם רצונו לומר עד חצות, כשיעור תפילה אליבא דרבנן או עד ד' שעות אליבא דר' יהודה, או אפילו כל היום כולו לא הפסיד. ורב האי גאון ז"ל כתב: אף כל שעה רביעית, אף על פי שאינה עונתה, מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה. משמע דוקא שעה רביעית, שהוא זמן תפילה לרבי יהודה. אבל מכאן ואילך הפסיד הברכות. ואם בירך עובר על לא תשא

מדברי רב האי גאון עולה שההיתר לקרוא את קריאת שמע בברכותיה מאוחר יותר מסוף זמן קריאת שמע מבוסס על כך שהברכות הן גם חלק מהתפילה. באחד השיעורים הקרובים נעסוק בהגדרת ברכות קריאת שמע. לצורך ענייננו כרגע, משמע שברכות קריאת שמע אחרי זמן קריאת שמע נעשית במסגרת התפילה, ולא בהכרח במסגרת קריאת שמע. ברם, הרמב"ם פוסק להיפך –

רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א הלכה יג

הקורא אחר שלש שעות ביום, אפילו היה אנוס, לא יצא ידי חובת קריאת שמע בעונתו, אלא הרי הוא כקורא בתורה, ומברך לפניו ולאחריה כל היום אפילו איחר וקרא אחר שלש שעות

⁴ במהדורת אלבק, המקובלת יותר, פסקה זו אינה מופיעה. יש מקום לחשוש שמא זו תוספת מאוחרת. בהמשך נביא תימוכין לסברא מדברי אחרונים נוספים.

משמע שלפי הרמב"ם ההיתר לברך את ברכות קריאת שמע אינו נובע מחיבורו לתפילה. משמע שלפי הרמב"ם, ההיתר נובע מכך שמעיקר הדין ניתן לקרוא את קריאת שמע כל היום כולו! אם כן, אפשר להציע ברמב"ם שאכן מעיקר הדין "ובשכבך" מקביל ל"ובקומך". כשם שמעיקר הדין אפשר לקרוא קריאת שמע כל הלילה, כך מעיקר הדין אפשר לקרוא קריאת שמע כל היום. ובכל זאת, תיוותר שאלה – מדוע חז"ל קיצרו את זמן קריאת שמע עד שלוש שעות בלבד?

כסף משנה הלכות קריאת שמע פרק א הלכה יג

יש שואלים: מאי טעמא "בשכבך" דרשינן כל זמן שבני אדם שוכבים על מטתם ... והיינו לרוב בני אדם עד שיעלה עמוד השחר, ולמה לא דרשו כן "ובקומך" – כל זמן שבני אדם קמים, דהיינו כל היום? וי"ל דאין הכי נמי, דהכי דרשינן ליה, ומשום הכי אמרינן: 'הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות', ואילו לא היה זמן קריאת שמע כלל, היו ברכותיו לבטלה! אלא ... תפלות כנגד התמידין תקנום, והתמיד היה קרב עד ד' שעות, ואם כן קודם צריך לקרות קריאת שמע, ולכך הקדימו זמנה עד סוף שלש שעות, ואסמכוה אקרא 'ובקומך', בשעה שדרך בני אדם קמים

לפי הכסף משנה, מחלוקת הרמב"ם ורב האי גאון תלויה במחלוקת הרמב"ם והאשכול. לפי האשכול "ובקומך" הוא בשעת הקימה. הלכך מעיקר הדין ניתן לקרוא קריאת שמע של שחרית עד שלוש שעות. מדוע, אם כן, הקורא מאוחר יותר לא הפסיד את הברכות? מפני שהן מחוברות לתפילה, שניתן להתפלל מעט יותר מאוחר.

לפי הרמב"ם, "ובקומך" הוא בכל שעות הקימה, דהיינו כל שעות היום. חז"ל תיקנו שיקרא קריאת שמע מוקדם יותר מזמן התפילה, בכדי לוודא שיתפלל בזמן. אך אם מפספס את הזמן הזה, יקרא קריאת שמע בברכותיה מאוחר יותר.

המגן אברהם דוחה את דבריו, ומכריע כדברי האשכול –

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן נח סעיף ו

דבריו צ"ע. חדא, דהא הברכות אינן שייכות לקריאת שמע ... ועוד, לדבריו קריאת שמע מדאורייתא זמנה כל היום וכל הלילה, והוה ליה מצוות עשה שלא הזמן גרמא ... ובגרמא איתא בהדיא דהוה ליה מצוות עשה שהזמן גרמא! ולכן נראה דקושיא מעיקרא ליתא, דבשלמא בשכבך פירושו – כל זמן שהוא שוכב, אבל קימה לא מקרי אלא כשעומד ממטתו, אבל אחר כך לא מקרי קימה, רק עמידה או ישיבה או הילוך

להערתו הראשונה נשוב בשיעור שיעסוק בברכות קריאת שמע. קושייתו השניה היא שעולה מדברי הכסף משנה שלפי הרמב"ם, מעיקר הדין קוראים את קריאת שמע כל היום וכל הלילה. אם כן, מצווה זו איננה תלויה בזמן, בניגוד לגמרא שלמדנו, האומרת שקריאת שמע היא מצוות עשה שהזמן גרמא! לכאורה ניתן להשיב על כך – אמנם מקיימים את המצווה בכל יום ובכל לילה, אך מכיוון שחיוב שונה חל בבוקר מבליילה, אין לראות במצווה זו מצווה אחת ארוכה, ואף לא מצווה שמתחייבים בה מדי יום. זו מצווה החלה לעת ערב, וחלק אחר ממנה חל בהגיע הבוקר. באותה עת החלק השני של המצווה (ובשכבך) מפסיק לחול. אם כן, נכון שמצווה זו חלה בכל עת, ובכל זאת זו מצוות עשה שהזמן גרמא.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן נח סעיף ו

אף על פי שזמנה נמשך עד סוף השעה הג', אם עברה שעה ג' ולא קראה, קורא אותה בברכותיה כל שעה ד', שהוא שליש היום, ואין לו שכר כקורא בזמנה. ואם עברה שעה ד' ולא קראה, קוראה בלא ברכותיה כל היום

השו"ע פוסק לקרוא קריאת שמע בברכותיה רק עד השעה הרביעית. בעבור זמן זה, יקרא אותה, אך ללא הברכות. ניתן לבאר שזה נובע מחשש לשיטת הרמב"ם, ועדיין ניתן לקיים את המצווה מן התורה. אדרבה, הפרי חדש פוסק כרמב"ם גם לעניין הברכות –

פרי חדש אורח חיים סימן נח סעיף ו

ולי נראה עיקר כדברי הרמב"ם ז"ל [קריאת שמע א, יג] שכתב שמברך כל היום

אך נראה שרוב הפוסקים אינם חוששים לרמב"ם. הלבוש מעדן את הדברים לגמרי –

לבוש אורח חיים סימן נח סעיף ו

אם עברה שעה רביעית ולא קראה, לא יקרא אותה אז בברכותיה ואם יברך הוי ברכה לבטלה, אבל בלא ברכותיה יכול לקרותה כל היום כולו דלא גרע מקורא בתורה

מצווה ללמוד תורה כל הזמן. קריאת שמע איננה גרועה מלימוד תורה אחר. המשנה ברורה מוסיף נופך מסוים לקריאת שמע בהמשך היום –

משנה ברורה סימן נח ס"ק כז

הכוונה הוא שטוב שיקראנה כדי שיקבל עליו עול מלכות שמיים, אבל אינו מחוייב, שאינו מקיים בזה המצוות עשה דקריאת שמע

המשנה ברורה מכריע שאין לחשוש לשיטת הרמב"ם כלל. מצד שני, ראוי לקבל עול מלכות שמיים, גם אם אינו מקיים בכך את מצוות קריאת שמע.

רבנות – סימנים נח סג רלה

סיכום

בשכיבה ובקימה

מדוע התורה נקטה בניסוח של "בשכבך ובקומך" ולא "ערב ובוקר"?

תשובה אחת לשאלה זו מופיעה בדברי בית שמאי במשנה במסכת ברכות (פרק א משנה ג). בית שמאי אומרים כי מעבר להגדרת זמן קיום המצווה, יש כאן דרישה שהמצווה תתבצע בתנוחה מסוימת – בשכיבה או בעמידה. בית הלל חולקים על כך, ואומרים כי אין דרישה לתנוחה מסוימת בקריאת שמע.

הלכה נפסקה בבית הלל. לגבי הבחור לנהוג כבית שמאי נאמרו שלוש שיטות בגמרא – רב יחזקאל – רשאי לעשות כבית שמאי.

רב יוסף – לא עשה ולא כלום.

רב נחמן בר יצחק – אף חייב מיתה!

רבינו שמעיה שמובא בתוספות אומר שהמשמעות היא שבדיעבד צריך לקרוא שנית, וכפי שמבואר בשיטה מקובצת, מפני שחכמים קנסו אותו על כך שעבר על הפסיקה המקובלת.

ברם, יתכן שבעלי התוספות בתחילת דבריהם אינם מקבלים את הביאור הזה, וכוונת רב יוסף היא רק שאין ערך בהחמרה זו, אך העושה כך יוצא ידי חובה, וכך פוסק הגר"א במעשה רב.

בשו"ע פוסק שהנוהג כך הוא עבריין. לכאורה משמע שאמנם הוא עבריין, אך יצא ידי חובת מצוות קריאת שמע. המהר"י עייאש תמה על דבריו, הרי לפי רוב השיטות צריך לקרוא שוב! הפרי מגדים מתלבט אם זו אכן כוונת השו"ע.

נראה שהמשנה ברורה מכריע שאם שינה את תנוחתו בכדי לצאת ידי חובת דעת בית שמאי, צריך לחזור ולקרוא. אך אם עשה זאת מסיבה אחרת, אינו צריך (אך עדיין נחשב עבריין!).

מאימתי קורין את שמע בערבין?

מסכת ברכות פותחת בשאלה מאימתי קורין את שמע בערבין. במשנה מופיעה דעה אחת, בגמרא מובאות חמש שיטות נוספות. המשותף ביניהם הוא שכולם מתייחסים לפעילות אנושית כלשהי (משעה שכהנים/עניים/כל אדם נכנסים לאכול, וכדו').

בקהלת יעקב מבאר שיש כאן איזון בין הגדרת "בשכבך", לפי זמני השכיבה של אנשים, ובין כוונת הפסוק ש"בשכבך" יתייחס לשעות הערב.

ר"י סובר להלכה שזמן קריאת שמע מתחיל "משעה שקדש היום", דהיינו סמוך ומעט לפני השקיעה. הרמב"ם והש"ע פוסקים שזמן קריאת שמע הוא בצאת הכוכבים.

לעניין זמני היום, בין השמשות הוא זמן של ספק אם כבר הגיע ערב והתחיל היום הבא. אבן האזל מסתפק אם אותו ספק נכון ביחס לקריאת שמע של ערבית בין השמשות. שורש הספק הוא אם קריאת שמע של ערבית תלויה בזמני היום או במעשה השכיבה. אם הוא תלוי במעשה השכיבה, לכאורה קשה להצדיק את הקשר בין הספק האסטרונומי לבין הגדרת השכיבה.

בירושלמי נאמר שאם קרא בסמוך לזמן קריאת שמע, יש ספק אם יצא ידי חובה. מכאן אבן האזל מוכיח שהגדרת "ובשכבך" תלוי בהגדרת זמני היום.

מנגד, הרא"ש מבאר שמחלוקת התנאים מאימתי קורין את שמע בערבין תלויה דווקא בזמן השכיבה והתנהלותם של אנשים. לכן בראש יוסף (הפרי מגדים) מכריע שאין ספק ביחס לבין השמשות. אין קשר בין בין השמשות לבין הגדרת השכיבה.

הרשב"א, על פי דברי רב האי גאון, מבאר שמחלוקת התנאים תלויה במחלוקת זו. התנאים המזהים את זמן קריאת שמע עם זמן צאת הכוכבים סבורים שזמני היום קובעים את גדר "ובשכבך". יתר התנאים סבורים שהזמן תלוי בזמן השכיבה. בעל סדר זמנים מבאר שזה המשך מחלוקת בית הלל ובית שמאי! לפי בית שמאי, הזמן תלוי בערב, והתורה ניסחה זאת "ובשכבך" לתאר את התנוחה הרצויה בשעת קריאתה. בית הלל חולקים על כך, ולשיטתם "ובשכבך" מורה על קריאה בשעת השכיבה, ואיננו תלוי בזמני היום.

עד מתי קורין את שמע בערבין?

עד מתי זמן קריאת שמע של ערבית? בהמשך אותה המשנה מובאת מחלוקת. רבי אליעזר אומר שזמנה עד סוף האשמורה הראשונה (שליש הלילה), חכמים אומרים עד הצות, ורבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. למדנו שלושה ביאורים כיצד הגדרת זמן "ובשכבך", על פי הזמן בו הולכים לישון, או הזמן בו ישנים בפועל, הובילה למחלוקת זו –

- ד. השאגת אריה מציע ביאור על פי הירושלמי, ממנו עולה שלפי רבן גמליאל "ובשכבך" מוגדר לפי הזמן בו אנשים ישנים. לעומתו, חכמים ורבי אליעזר מסכימים כי "בשכבך" מוגדר לפי זמן בו הולכים לישון, אלא שחלקו אם זמן זה מוגדר לפי רוב האנשים, או שיש להתחשב גם במיעוטם.
- ה. לעומת זאת, בבבלי הגמרא שואלת – מדוע חכמים נמצאים בעמדת ביניים, בין רבן גמליאל ובין רבי אליעזר?
- ה. הרי"ד מבאר שלכולי עלמא "ובשכבך" מתייחס לזמן בו הולכים לישון. רבי אליעזר מתחשב ברוב בני האדם, ורבן גמליאל סובר שמכיוון שישנם אנשים ההולכים לישון בשעות שונות בלילה, אין להגביל את זמן קריאת שמע לתחילת הלילה בלבד. הגמרא שואלת – אם כך, מהי דעת חכמים? אם הולכים לפי רוב האנשים, יסברו כרבי אליעזר. אם כמיעוטם, ילכו כרבן גמליאל!
- ו. רש"י מבאר שלפי רבי אליעזר הולכים לפי הזמן בו הולכים לישון, ורבן גמליאל הולך לפי זמן השכיבה. שואלת הגמרא – אם כך, מהי דעת חכמים?
- מסקנת הגמרא היא שחכמים עקרונית מסכימים עם רבן גמליאל, אלא שעשו סייג וגזירה להקדים את זמן קריאת שמע, לבל יתפספס.

- במשנה מסופר שרבן גמליאל אמר לבניו שאיסורם של חכמים הוא משום סייג בלבד, ובדיעבד יש לקרוא קריאת שמע אחרי הצות. עוד פוסק שמואל הלכה כמותו. מהי כוונת רבן גמליאל, ומהי המחלוקת?
- ד. רש"י רא"ש ורשב"א – רבן גמליאל עצמו סובר שאין סייג כלל. רבן גמליאל אומר לבניו שגם חכמים שגזרו את הסייג מודים שבדיעבד יש לקרוא קריאת שמע אחרי הצות. השאגת אריה פוסק כדבריהם.
- ה. הרמב"ם פוסק שעיקר מצוות קריאת שמע היא בתחילת הלילה, ולא יאוחר מחצות. קרא לאחר מכן, יצא ידי חובה, מפני שעד הצות זה סייג בלבד. למדנו שני פירושים לשיטתו –
- ה. תר"י לכולי עלמא לכתחילה יש לקרוא קריאת שמע בתחילת הלילה, בכדי שלא תסוח דעתו מקריאת שמע. רבן גמליאל מודה שיש סייג המחייב לקרוא קריאת שמע עד הצות, אלא שסובר שאם עבר הצות ולא קרא, יקרא מאוחר יותר. חכמים, לעומת זאת, סבורים שלא יקרא קריאת שמע כלל אחרי הצות (רבינו יונה), או, לכל הפחות, לא יקראה בברכותיה (בשם יש אומרים). כך פוסקים השו"ע והגר"א.
- ו. סמ"ג – רבן גמליאל חולק על הגזירה. הוא אומר – גם אתם, הסוברים שישנה גזירה, צריכים להודות שאם עבר הצות ולא קרא, יקרא כעת. חכמים חולקים על כך. הלכה כחכמים, שיש גזירה, ומה שפסקה הגמרא הלכה כרבן גמליאל זה רק לעניין דיעבד, שאם עבר הצות ולא קרא, יקרא כעת.
- הביאור הלכה מציע לבאר את דבריו בצורה קיצונית יותר – בעצם אין מחלוקת כלל בין רבן גמליאל וחכמים. משמעות הפסיקה כמותו היא שחכמים מודים לדבריו, שבדיעבד אם עבר הצות ולא קרא, יקרא כעת.

זמן שכיבה אחרי עלות השחר

- רשב"י אומר שניתן לקרוא קריאת שמע פעמיים בלילה, פעם לפני ופעם אחרי שעלה עמוד השחר, ויוצא בראשונה ידי חובת קריאת שמע של הלילה, ובשניה ידי חובת קריאת שמע של היום.
- בהמשך מובאת ברייתא אחרת, בה רשב"י אומר בשם רבי עקיבא שניתן לקרוא קריאת שמע פעמיים, לפני ואחרי ההנץ, בראשונה לצאת ידי חובת קריאת שמע של הלילה ובשנייה של היום.
- מהו היחס בין הברייתות? מצאנו שלוש שיטות בראשונים –
- א. בעלי התוספות – הברייתא הראשונה תואמת את המשניות. הברייתא השנייה מאפשרת לקרוא קריאת שמע של ערבית עד הנץ החמה. מחלוקתם היא אם קימתם של חלק מהאנשים בעלות השחר גוברת על שכיבתם של האחרים, או להיפך.

ב. הרא"ש – במשניות נאמר הדין לכתחילה. אך האנוס וכדו' יכול לקרוא קריאת שמע של ערבית כל עוד אנשים שוכבים, והנאלץ להקדים בשחר לצאת לדרכו יכול לקרוא קריאת שמע של שחרית לפני 'משיכיר'. שתי הברייתות להלכה, ובלבד שלא תיווצר סתירה, שאדם יגדיר את אותה יחידת זמן הן לשכיבה והן לקימה. כך משמע מפסיקת הרמב"ם.

ג. רשב"א – הזמן בין עלות השחר ובין הנץ החמה משמש הן את השוכבים והן את הקמים. על כן ניתן לקרוא בו קריאת שמע של ערבית ושל שחרית. ברם, לענין של שחרית מותר לקרוא לפני 'משיכיר' בשעת הדחק, ואילו את של ערבית אפשר לקרוא אחרי עלות השחר רק אם הוא אנוס. החמירו בערבית יותר, מפני שיש חשש גדול יותר שיפסיד. אך כל אלו גזירות חז"ל. מצד הדין, שעה זו היא גם "בשכבך" וגם "ובקומך".

האם מותר לקרוא קריאת שמע של שחרית משעלה עמוד השחר? מן השו"ע, ב"ח ומשנה ברורה משמע שיש להבחין בין שלושה מצבים – א. מי שאנוס לקרוא בשעה זו – יוצא ידי חובה לכתחילה. ב. באופן חד פעמי יוצא ידי חובת קריאה בשעה זו בדיעבד. ג. אם מתרגל לקרוא בשעה זו, אינו יוצא ידי חובה, ועליו לקרוא שנית.

לגבי התרתי דסתרי – השו"ע פוסק כרא"ש, שאין אפשרות לעשות "תרתי דסתרי" ולקרוא קריאת שמע פעמיים בין עלות השחר וההנץ. הרשב"א חולק על כך בטענה שזמן זה משמש בערבוביה, ואין בכך סתירה. האליה רבה והמשנה ברורה חולקים עליו באופן שונה. הם מקבלים את הטענה שזמן זה אינו יכול לשמש בערבוביה, אך סוברים שאין סיבה שהמעבר מ"ובשכבך" ו"ובקומך" יקרה דווקא בעלות השחר או בהנץ החמה. ניתן לחלק בין הזמנים הללו בכל זמן אחר הנמצא ביניהם.

"ובקומך"

במשנה ישנה מחלוקת אם סוף זמן קריאת שמע של שחרית הוא בהנץ החמה או בשעה השלישית ביום. המאירי והאשכול מבארים שבשונה מ"ובשכבך", לגביו ניתן להתלבט אם הכוונה היא לזמן בו הולכים לשכב או הזמן בו שוכבים, לגבי "ובקומך" אין מקום להתלבט כך. "קימה" היא ללא ספק הזמן בו קמים! המשנה אומרת שהקורא מכאן ואילך לא הפסיד. מבארת הגמרא שאינו מפסיד את הברכות.

הרא"ש מתלבט אם הכוונה היא שמותר לקרותה בברכותיה כל היום כולו, או שמא הכוונה היא שכנספח לתפילה בלבד. הוא מביא את פסיקת רב האי גאון, המתיר לקרוא עד שעה רביעית. משמע שהיתר זה כפוף לקריאה בסמוך לתפילה.

הרמב"ם פוסק שניתן לקרוא בברכות כל היום כולו, וכדבריו פוסק הפרי חדש. הכסף משנה מסיק מכך שלשיטתו מן התורה "ובקומך" מתייחס לכל היום כולו, חכמים תיקנו שיקרא עד שלוש שעות כדי שיתפלל עד השעה הרביעית. דעת רב האי גאון מתאימה לשיטת המאירי והאשכול, הסוברים ש"ובקומך" מתייחס לזמן הקימה בלבד. המגן אברהם דוחה את האפשרות להבין ש"ובקומך" מתייחס לכל היום כולו. למעשה השו"ע פוסק שאחרי שעה רביעית יקרא קריאת שמע ללא ברכות. הלבוש מבאר שכוונתו היא שראוי לקבל עליו עול מלכות שמיים, אך אינו מקיים בכך את המצווה כלל (כלומר, דברי הרמב"ם נדחים מן ההלכה).

בשיעור זה למדנו את הלכות זמני קריאת שמע, המבוססים על הנאמר בתורה "ובשכבך ובקומך". בשיעור הבא נלמד על זמני התפילה.